

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

2003 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

1

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

1

VILNIUS 2004

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

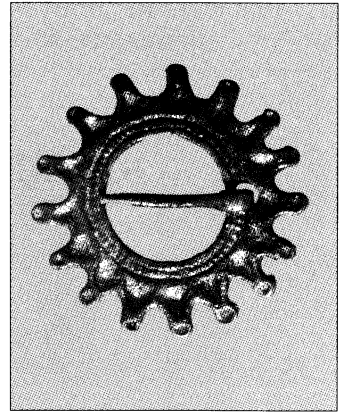
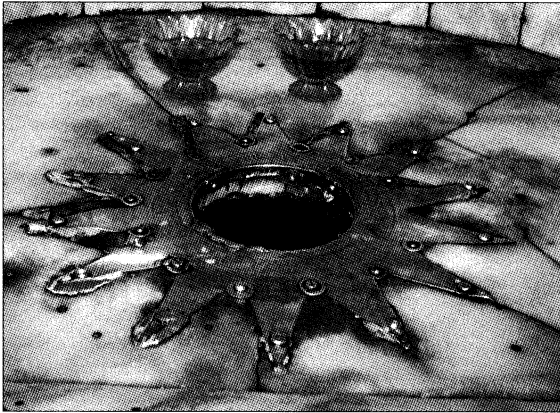
STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

EUGENIJUS S V E T I K A S

BETLIEJAUS ŽVAIGŽDĖS SEGĖS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE IR LIVONIJOJE: INSIGNIJOS AR DEVOCIONALIJOS?

Šiame straipsnyje bandysime nustatyti ryšį tarp žvaigždinių segių iš dabartinės Lietuvos teritorijos ir panašios sidabrinės žvaigždės, esančios ant marmurinių grindų Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje (1 pav.). Iki šiol istoriografijoje tyrėjams rūpėjo tokių žvaigždinių segių vadinamoji etninė kilmė, o ne jų paskirtis. Yra įsigalėję keli stereotipai. Ilgą laiką buvo manoma, kad jos yra slaviškos kilmės, bet vėliau, kai jas į mokslo apyvartą įvedė Latvijos archeologai, manyta, kad jų kilmė baltiška. Be to, istoriografijoje yra daug painiavos žvaigždinių segių tipologijoje ir chronologijoje. Šiame straipsnyje aptarsime tas žvaigždines seges, kuriose yra nuo vienuolikos iki devyniolikos spindulių. Jas išskyrėme į du tipus. Vienos segės labai panašios į sidabrinę žvaigždę ant marmurinių grindų Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje, o kitos pagamintos sekant šių pavyzdžiu.

Kiekvienam tyrėjui paprastai rūpi pavienių dirbinių, dirbinių grupės ar reiškinio (reiškinų) chronologija. Šiuo metu ne tik Lietuvos, bet ir Vidurio bei Rytų Europos archeologai medievistai labai retai atlieka chronologines analizes. Nors kasmet gausėja naujos empirinės medžiagos, kuria remiantis tiesiog būtina atlikti chronologinę analizę, tačiau einama pačiu pigiausiu ir trumpiausiu keliu, t. y. daroma nuoroda į geriau žinomo ir dažnai cituojamo tyrėjo (svarbus ir jo hierarchinis laiptelis) darbo postulatinį teiginį. Nemažą įtaką chronologiniams postulatams turėjo atskirų kraštų politinės nuostatos. Pavyzdžiui, rusų tyrėjams buvo svarbu išaukštinti slavų kultūros pranašumus iki LDK susiformavimo, o latviams – parodyti aukštą baltų kultūrą iki Livonijos ordino įsikūrimo. Tuo tarpu išskirtinė Lietuvos archeologijos tyrėjų nuostata – nepastebėti tų dalykų, kurie galėtų parodyti bizantiškosios kultūros įtaką, nes

1 pav. Sidabrinė žvaigždė su keturiolika spindulių ant marmurinių grindų Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje ir žvaigždinė segė su šešiolika spindulių iš Karmėlavos kapinyno.

tai kartu galėtų patvirtinti politiškai angažuotų rusų mokslininkų taip geidžiamą baltų „slavianizaciją“.

Mūsų tyrimų nuostatos grindžiamos elementariais dalykais. Archeologiniai radiniai, aptikti dabartinės Lietuvos teritorijoje ir turintys analogus už jos ribų, turi būti nagrinėjami kiek galima platesniame kontekste. Kiekvienam iš jų atskirai turi būti atlikta ir chronologinė analizė. Tie radiniai, kurių chronologija sutampa su Lietuvos valstybės formavimusi, o vėliau ir su susiformavusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu, tyrėjų turėtų būti vertinami kaip mūsų istorinio paveldo šaltiniai.

Stereotipai istoriografijoje

Pirmosios žvaigždinės segės buvo rastos XIX a. pabaigoje masiškai kasant pilkapius ir plokštinius kapinynus. Pirmasis žvaigždinės segės su dvylika spindulių iš Borisovo apskrities pilkapių piešinys (4:2 pav.) buvo paskelbtas 1868 m. Konstantino Tiškevičiaus darbe¹. Nors šis darbas buvo gerai žinomas XIX a. antrosios pusės archeologams, minėtoji segė liko nepastebėta. Žvaigždinėmis segėmis susidomėta tik tuomet, kai apie jas parašė rusų archeologas Aleksandras Spicynas. Pirmosios žvaigždinės segės su trylika spindulių iš Ludzos kapinyno iliustraciją

¹ К. Т у с з к и е в и ч, *О курханач на Литwie i Rusi zachodniej. Studium archeologiczne*, Berlin, 1868, s. 87–88, tabl. IX:12. Po daugiau kaip šimto metų A. Pobolis šią segę aptiko Lenkijos muziejuje ir paskelbė jos schematinį piešinį: Л. Д. П о б о л ь, *Древности Белоруссии в музеях Польши*, Минск, 1979, с. 145, № 377, рис. 93:6.

(5:3 pav.) jis paskelbė 1893 m.², o dar dviejų segių piešinius iš vadinamųjų radimičių pilkapių – po kelerių metų³. Viena iš segių padaryta su aštuoniais, kita – su dvylika spindulių. Dažnas vienos iš dviejų segių (4:1 pav.) piešinio perspausdinimas slavų archeologijos istoriografijoje tapo įdomiu reiškiniu, sudarančiu įspūdį apie jų gaušumą⁴. Dar dvi XIX a. pabaigoje paskelbtos žvaigždinių segių iliustracijos tokio dėmesio nesulaukė⁵.

² *Древности Северо-Западного края*, т. 1, вып. 2. Люцинский могильник, *Материалы по археологии России, издаваемые Императорскою Археологическою Коммиссиею*, С.-Петербургъ, 1893, № 14, прилож. 23, табл. VI:3. Po kelerių metų segės nuotrauka buvo perspausdinta: И. И. Толстой, Н. П. Кондаков, *Русскія древности въ памятникахъ искусства. Курганныя древности и клады домонгольскаго періода*, С.-Петербургъ, 1897, вып. 5, с. 51 (33 pav.). Įdomu, jog dalis šio kapo radinių buvo eksponuota parodoje, veikusioje IX Rusijos archeologų suvažiavimo metu, tačiau segės ekspozicijoje nebuvo (*Каталогъ предметовъ, доставленныхъ на археологическую выставку при IX археологическомъ съезде въ Вильне въ 1893 году*, Вильна, 1893, с. 6). Nebuvo jos ir vėlesniuose Vilniaus senienų muziejaus rinkiniuose (*Каталогъ предметовъ музея древностей...*, с. 62), nors didžioji Ludzos kapinyno radinių dalis iki 1965 m. buvo saugoma Vilniaus ir Kauno muziejuose.

³ А. А. Спицын, Радимичские курганы, *Записки императорскаго русскаго археологическаго общества*, Новая серия (Труды отделения русской и славянской археологии, кн. I), С.-Петербургъ, 1896, т. VIII, в. 1–2, табл. II:14, IV:6.

⁴ Pirmoji publikacija – А. А. Спицын, *мин. veik.*, lent. IV:6. Antroji – Л. Нидерле, *Быт и культура древних славян*, Прага, 1924, табл. XII:15. Trečioji – Б. А. Рыбаков, *Радзімы, Працы сэкцыі археалёгіі*, Менск, 1932, т. III, табл. III:12. Ketvirtoji – А. В. Рцихонский, *Одежда, История культуры древней Руси*, Москва-Ленинград, 1948, табл. 149:4. Penktoji – W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa, 1956, rys. 377:5. Šeštoji – В. А. Малам, Подковообразные и колцевидные застежки-фибулы, *Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. (Труды Государственного Исторического музея)*, Москва, 1967, вып. 43, табл. 25:9. Septintoji – tame pačiame leidinyje – М. В. Фехнер, Заключение (деревня северо-западной и северо-восточной Руси X–XIII вв. по археологическим данным), 34 pav., įvairių papuošalų tipų chronologinė lentelė. Aštuntoji – В. Седов, *Славяне верхнево поднепровья и подвилья*, Москва, 1970, рис. 39. Devintoji ir dešimtoji – В. Седов, Восточные славяне в VI–XIII вв., *Археология СССР*, Москва, 1982 (XLV lent. – radimičių senienų vystymosi schemeje tarp dvylikos dirbinių; XLVII:15 lent. – vėl radimičių senienos ir ta pati segė, tačiau jos piešinys gerokai skiriasi nuo pateikto lentelėje XLV). Vienuoliktoji – М. Г. Рабинович, Древнерусская одежда IX–XIII вв., *Древняя одежда народов Восточной Европы*, Москва, 1986, рис. 12:g. Dvyliktoji – *Археология Беларуси. Сярэднявковы перыяд (IX–XIII стст.)*, Мінск, 2000, т. 3 (13 pav. – laidojimo inventorius iš radimičių pilkapių).

Įdomu, jog šios segės su dvylika spindulių metrika iki šiol neiški, tekstuose apie ją neužsimenama, nors piešinys keliauja iš vieno leidinio į kitą jau daugiau kaip šimtmetį.

⁵ Žvaigždinė segė su septyniolika spindulių iš Zagorjės pilkapio Nr. 6 (pav. 5:2; saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, AR 287:19): Ф. В. Покровский, Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии, *Труды IX археологическаго съезда в Вильне 1893*, Москва, 1895, т. I, с. 170–171, рис. 5. Žvaigždinė segė su aštuoniais spinduliais iš Volkovičių pilkapių: А. А. Спицын, Курганы С.-Петербургской губернии в раскопках Л. К. Ивановского, *Материалы по археологии России, издаваемые Императорскою Археологическою Коммиссиею*, С.-Петербургъ, 1896, № 20, с. 26, 64, табл. X:14.

A. Spicyno darbas, kuriame jis paskelbė žvaigždinių segių piešinius, vadinasi „Radimičių pilkapiai“, tačiau jame niekur neužsiminta, kad šios segės būdingos radimičiams, be to, nenurodytos jų radimo vietos, o radinių lentelės paskelbtos be aprašų. Taigi nesuprantama, kaip čekų archeologui Liubomirui Niderlei 1924 m. pavyko parašyti vieną „magišką“ sakinį, nulėmusį žvaigždinių segių ryšį su radimičių gentimi. Jo nuomone, X–XI a. laikotarpiu žvaigždinės segės buvo būdingos radimičių žemėms. Pavieniai jų radiniai buvo aptikti Peterburgo gubernijoje ir Liucinos (Ludzos) kapinyne⁶. Įvairių tipų penkiolikos segių lentelėje įdėta ir iš A. Spicyno darbo perpiešta žvaigždinė segė su dvylika spindulių. L. Niderlės gana miglotai išsakyta minčiai 1932 m. paprieštaravo Borisas Rybakovas savo darbe „Radimičiai“. Pasak B. Rybakovo, L. Niderlė spindulines seges laikė būdingomis radimičiams ir susiejo jas su septynspinduliais antsmilkiniais, tačiau jau vien tai, kad radimičiuose jų rasta tik dviejuose paminkluose, o už radimičių teritorijos – dešimtis kartų daugiau, visa tai paneigia⁷. B. Rybakovas iškraipė L. Niderlės mintis, nes jo darbe septynspinduliai antsmilkiniai nesusieti su žvaigždinėmis segėmis⁸, o abstrakti jo pastaba, kad žvaigždinės segės buvo būdingos radimičiams, dar nereiškė šio dirbinio etninės priklausomybės. Be to, B. Rybakovas perspausdino abiejų žvaigždinių segių piešinius iš A. Spicyno darbo „Radimičių pilkapiai“⁹. Vėliau, į mokslinę apyvertą įvedant naujus žvaigždinių segių radinius, ne kartą buvo nurodoma būtent į šį B. Rybakovo darbą, be to, jo trumpa pastaba buvo šiek tiek iškraipoma¹⁰.

Naujai žvaigždinių segių kilmė pradėta aiškinti nuo 1965 m., kai Evaldas Murgurevičius į mokslinę apyvertą įvedė dabartinės Latvijos teritorijoje rastas seges, nesusiedamas jų nė su viena slavų ar baltų gentimi¹¹. Pasak jo, dalis žvaigždinių segių galėjo būti pagamintos vietoje, Latvijoje, sekant atvežtiniais dirbiniais iš Rytų

⁶ Л. Н и д е р л е, min. veik., p. 224, lent. XII:15: „В землях радимичей в этот период становится типичной звездообразная пряжка; единичные находки ее были отмечены в Петроградской губ. и в Люцинском могильнике“.

⁷ Б. А. Р ы б а к о в, min. veik., p. 95.

⁸ Л. Н и д е р л е, min. veik., p. 237–238.

⁹ Б. А. Р ы б а к о в, min. veik., lent. III:12, 14.

¹⁰ В. А. М а л ь м, min. veik., p. 171: „Pagal išvaizdą segių spinduliai primena vadinamųjų septynspindulių radimičių antsmilkinių „ataugėles“. Remdamasis šiuo panašumu, anksčiau L. Niderlė pareiškė, kad daugiaspindulės segės yra radimičių kilmės. Tačiau radimičių teritorijoje tokių segių rasta tik du egzemplioriai“. В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвипья*, с. 140: „Žvaigždinės (spindulinės) segės radimičių žemėje rastos dviejuose punktuose (Vlazovičiuose ir Staraja Rudnia). L. Niderlė išsakė prielaidą apie jų formalų ryšį su septynspinduliais antsmilkiniais ir todėl vertino šią moterų aprangos detalę kaip būdingą radimičiams. L. Niderlės nuomonę perėmė kiti tyrinėtojai“.

¹¹ Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв.*, Рига, 1965, с. 89–90.

kraštū¹². Po to netgi Valentinas Sedovas, nuolat ieškantis ir „surandantis“ atskirų slavų, baltų ir fino-ugrų genčių etninius indikatorius, kartografavęs žvaigždines seges, taip pat atmetė jų priskyrimą radimičių senienoms. Jo nuomone, hipotezė apie žvaigždinių segių atsiradimą Latvijos teritorijoje iš radimičių Posožės niekuo nepagrįsta ir nepriimtina chronologiniu požiūriu¹³. Po kurio laiko V. Sedovas sukūrė kitokią žvaigždinių segių kilmės versiją ir įtvirtino dar vieną stereotipą, kurį vėliau savo išvadose ėmė kartoti latvių archeologai¹⁴. Pasak V. Sedovo, daug žvaigždinių (spindulinių) segių rasta Latvijoje ir jų radiniai radimičių pilkapiuose rodo baltišką kilmę. Anot jo, radimičių radiniai neidentiški latgališkiems ir tai reiškia, kad jie atsirado Posožėje ne dėl prekybinių santykių, o greičiausiai dėl baltiško substrato¹⁵.

Apibendrinant galima pasakyti, jog istoriografijoje susiklostė požiūrio į žvaigždines seges stereotipai: 1) iš pradžių jos buvo siejamos su radimičiais, nes tyrėjų dėmesį atkreipė būtent tos segės, kurios buvo rastos jiems priskiriamuose pilkapiuose, 2) vėliau, į mokslinę apyvartą įvedus žvaigždinių segių radinius iš Latvijos teritorijos, jų kilmė jau siejama su baltų gentimis. Tuo tarpu E. Mugurevičiaus požiūris, kad šie dirbiniai kilę iš Rytų kraštų, istoriografijoje nebuvo priimtas.

Betliejaus žvaigždės segių tipologija

Žvaigždinės segės istoriografijoje buvo vadinamos įvairiai. Be abejo, ilgą laiką vyravo pavadinimai, atėję tik iš rusų kalbos. Pirmuosius pavadinimus šioms segėms suteikė A. Spicynas. Segę su trylika spindulių iš Ludzos kapinyno (5:3 pav.) jis pavadino žvaigždine, o kitas šio kapinyno seges (kelios segės su šešiolika spindulių, viena su vienuolika trikampių spindulių ir viena su aštuoniais spinduliais) – spindulinėmis¹⁶. Vėliau seges su dvylika spindulių (4:1 pav.) iš radimičiams priskiriamų pilkapių A. Spicynas taip pat vadino spindulinėmis, dar pridurdamas, kad jos beveik su tokiais pat mentelėmis kaip ir antsmilkiniai¹⁷, o seges su aštuoniomis trikam-

¹² Ten pat, p. 94, 98, 103, 107, 116.

¹³ В. С е д о в, *Славяне верхнего поднепровья и подвигья*, с. 140.

¹⁴ A. V i l c ģ ģ n e, Daži rakstīto avotu fakti par Jersiku archeologisko izrakumu gaismā, *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 1997, 1, p. 12: „Pasak V. Sedovo, žvaigždinių segių formas atsirado ir išplito baltų kultūroje, o tokių segių radiniai slavų žemėse susiję su baltiškuoju substratu“. J. A s a r i s, Pārbaudes izrakumi Tukuma pilskalnā un apmetnē, *Archeologu Pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*, Rīga, 2000, p. 69–70.

¹⁵ В. С е д о в, *Восточные славяне в VI–XIII вв.*, с. 156.

¹⁶ *Древности Северо-Западного края* (priedas, p. 23 – *звездообразная пряжка*); segių apžvalgoje paminėta, kad rasta keletas spindulinių (*лучевидных*) segių – p. 33.

¹⁷ А. А. С п и ц ы н, Радимичские курганы, с. 99 (*спиндулинės – лучистья*).

pėmis „ataugėlėmis“ iš trijų rutuliukų priskyrė prie spindulinių segių tipo. Spinduline sege jis vadino ir sege su aštuoniais spinduliais iš Volkovicų pilkapių¹⁸. Pasitaikė ir kitokių apibūdinimų. Pavyzdžiui, Fiodoras Pokrovskis sege iš Zagorjės pilkapio (5:2 pav.) aprašė kaip bronzinę dantyto rato sege, nors pridūrė, kad ji tokia pati kaip Ludzos kapinyno segė su trylika spindulių¹⁹. Kiti tyrinėtojai perėmė šiuos segių pavadinimus ir vadino jas žvaigždinėmis²⁰, spindulinėmis ir briaunuotomis²¹, nekreipdami dėmesio į spindulių ar kampų skaičių bei formą.

E. Mugurevičius buvo pirmasis, kuris žvaigždines seges suklasifikavo į kelis tipus pagal jų spindulių skaičių, formą ir dekorą detales²². V. Malmas žvaigždines seges priskyrė prie žiedinių segių grupės, kurias dar išskyrė į pagamintas iš apvalios vielos ir plokštines, o pastarąsias – į tris tipus. Į žiedinių segių III tipą, kuri sudaro vadinamosios figūrinės segės, pateko ir spindulinės bei žvaigždinės segės. Pasak V. Malmo, spindulinės arba daugiaspindulinės segės sudaro žiedą su nuo jo išeinančiais spinduliais, kurių skaičius segėse būna skirtingas. Kiekvienas spindulys baigiasi nedideliu suapvalinimu. Anot jo, žvaigždinės segės yra plokščios, žvaigždės pavidalo, su aštuoniais arba dešimt kampų, be to, su apskrita išpjova viduryje bei nedidele adata. Kiekvienas spindulys arba „atauga“ panašūs į trikampi, sudarytą iš trijų iškilų apskritimėlių, vienas su kitu glaudžiai sulipusių²³. E. Mugurevičiaus ir V. Malmo klasifikacijos nepadarė įtakos V. Sedovui, pirmajam kartografavusiam visų tipų žvaigždines seges kaip monotipišką dirbinių grupę²⁴.

Vėliau E. Mugurevičiaus žvaigždininių segių tipologiją nagrinėjo Antonija Vilcanė. Ji suklasifikavo apie 50 Latvijos teritorijoje rastų segių, anot jos, priklausančių žvaigždinėms segėms arba įvairių formų apskritoms žiedinėms segėms su išsikišu-

¹⁸ А. А. Спицын, Курганы С.-Петербургской губернии, с. 26, 64.

¹⁹ Ф. В. Покровский, *min. veik.*, p. 170 – *бронзовая пряжка в форме зубчатого колеса*.

²⁰ Л. Нидерле, *min. veik.*, p. 224 – *звездообразная пряжка*.

²¹ Б. А. Рыбакоу, *min. veik.*, p. 95 – *пряжкистыя, гранкавыя*.

²² Э. С. Мугуревич, *min. veik.*, p. 89–90.

²³ В. А. Мальм, *min. veik.*, p. 168, 170–171.

²⁴ В. Седов, Восточные славяне в VI–XIII вв. (39 pav.). Kartografuotos 37 vietovės, kuriose rasta žvaigždininių segių. Tačiau neaišku, kokiais duomenimis rėmėsi V. Sedovas žvaigždininių segių paplitimo žemėlapyje (39:29 pav.) pažymėjęs Bogin (Богина) vietovę, nes F. Pokrovskio paskelbtoje medžiagoje tokios segės nėra (Ф. В. Покровский, *min. veik.*, p. 213–217). Neaišku, ar tikrai žvaigždinė segė buvo rasta Lavišči pilkapuose (39:16 pav.), nes Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM) saugoma devynių pilkapių kasinėjimų medžiaga iš šios vietovės (AR 316:1–50), tačiau tarp jų žvaigždinės segės nėra. Tokia segė nepaminėta ir 1898 m. Senienų muziejaus kataloge (*Каталог предметов музея древностей...*, 1898, с. 74–76). Nėra kitų duomenų ir apie seges iš dar dviejų vietovių, kurios nurodytos tik V. Sedovo žemėlapyje – tai Daugmalė (39:45 pav.), Kisevo (39:27 pav.) ir Urečeje (39:26 pav.).

siais spinduliais. Pagal spindulių skaičių, formą ir ornamentą žvaigždines seges ji išskyrė į tris tipus, o pastaruosius – į grupes²⁵.

Lietuvos archeologinėje literatūroje ir archeologų žodyne žvaigždinės segės neturi nusistovėjusio pavadinimo. Vienur jos vadintos žvaigždinėmis²⁶ (6:5, 7:8 pav.), kitur – žvaigždės formos²⁷ (2:1 pav.) arba karpytais pakraščiais²⁸ (2:1–2, 6:2, 5, 7:1, 5, 7, 8 pav.), dantytais kraštais²⁹ (7:8 pav.) ir netgi apskritomis³⁰ (7:1 pav.).

Remiantis krikščioniškąja simbolika, visų tipų žvaigždines seges, t. y. šešiakampes, aštuonkampes (taip pat su aštuoniais spinduliais) ir su įvairiu spindulių skaičiumi, galima susieti į vieną visumą ir vadinti Betliejaus žvaigždės segėmis³¹. Kristaus gimimas yra siejamas su Senajame Testamente pasirodžiusios Betliejaus žvaigždės patekėjimu. Kristui gimus kūnišku pavidalu ir krikšto metu sušvinta „*Dangiškoji šviesa*“ (kartais kaip spindulys arba žvaigždė), kurioje nusileidžia ant Kristaus Šventoji Dvasia³². IV a. Bažnyčios mokytojas Efraimas Syras aiškino, kaip Betliejaus žvaigždė tapo simboliu: „Šviesioji žvaigždė staiga nušvito – priešingai savo prigimčiai mažesnė už saulę – ir didesnė už saulę. Ji buvo mažesnė už ją matoma šviesa – ir didesnė už ją – savo nematomąja galia, todėl ji tapo simboliu“³³. Betliejaus

²⁵ A. V i l c ā n e, Zvaigžņveida saktu tipi un to izplatība Latvijas PSR teritorijā 10.–13. gs., *Latvijas PSR vēstures problēmas: Rīgas pilsētas jauno vēsternieku zinātniskās konferences referātu tēzes*, Rīga, 1983, p. 63–65.

²⁶ R. K u l i k a u s k i e n ė, R. R i m a n t i e n ė, *Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai*, kn. 2, Vilnius, 1966, 190 pav.

²⁷ S. U r b a n a v i č i e n ė, Dikturų kapinynas, *Lietuvos archeologija* (toliau – LA), t. 11, Vilnius, 1995, p. 196.

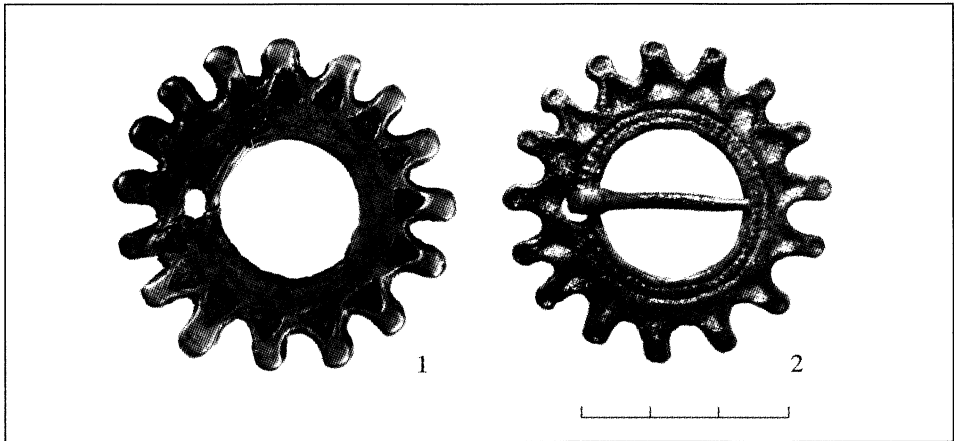
²⁸ Ten pat, p. 181; V. D a u g u d i s, Mažulonių piliakalnis, *Iš lietuvių kultūros istorijos* (toliau – ILKI), Vilnius, 1961, p. 30; V. U r b a n a v i č i u s, S. U r b a n a v i č i e n ė, Archeologiniai tyrimai (Obelių kapinynas), LA, t. 6, Vilnius, 1988, p. 29; K. R i c k e v i č i ū t ė, Karmėlavos kapinynas, ten pat, t. 11, p. 84.

²⁹ K. R i c k e v i č i ū t ė, Šulaičių kapinyno (Kėdainių raj.) 1984 m. tyrinėjimų dienoraštis, *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas* (toliau – LIIR), f. 1, b. 1177.

³⁰ G. Z a b i e l a, *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995, 142 pav.

³¹ Pavyzdžiui, šešiakampės arba Dovydo žvaigždės yra siejamos su Betliejumi ir Kristaus gimimu: „Argi Raštas nesako, jog Mesijas ateis iš Dovydo palikuonių, iš Betliejaus miestelio, kur yra buvęs Dovydas?“ (Jn 7, 42). Betliejus yra už 8 km į pietus nuo Jeruzalės. Tai gimtasis žydu karaliaus Dovydo miestelis. Jėzus Kristus save susieja su Dovydu ir lygina su žvaigžde: „Aš esu Dovydo atžala ir palikuonis, žerinti Aušrinė žvaigždė!“ (Apr 22, 16). Plačiau apie šešiakampės žvaigždines seges žr.: E. S v e t i k a s, Šešiakampės žvaigždinės segės LDK ir jų analogijos Šv. Romos imperijoje, *Lituanistica*, 2003, Nr. 3(55), p. 23–41. Žvaigždė, kuri išminčius atvedė į Betliejų ir sustojo danguje toje vietoje, kur gimė Kristus, vaizduojama kaip Rytų žvaigždė ir ją labai dažnai galima matyti išminčių pasveikinimo (nusilenkimo) ikonografijoje (G. F e r g u s o n, *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, 1989, p. 44).

³² G. S p i t z i n g, *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole. Die Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens*, München, 1989, S. 124.

2 pav. Betliejaus žvaigždės segės su šešiolika spindulių iš Diktarių kapo 79 (1) ir Karmėlavos kapinyno (2). *Romo Mičiūno nuotraukos.*

žvaigždė Naujajame Testamente paminėta Evangelijoje pagal Matą: „Ir štai žvaigždė, kurią jie buvo matę užtekant, traukė pirma, kol sustojo ties ta vieta, kur buvo kūdikis“³⁴.

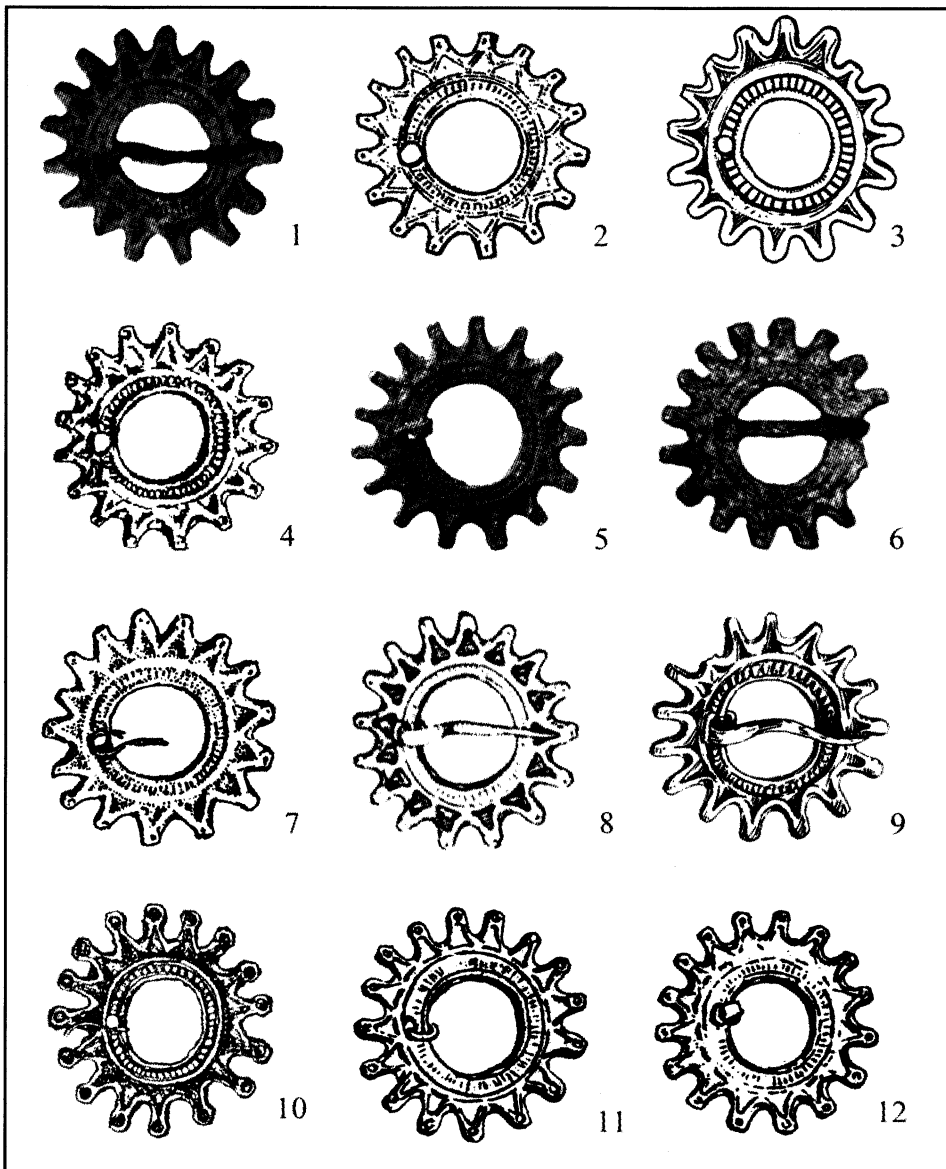
Betliejaus žvaigždės segėmis šiame straipsnyje vadinsime tas seges, kurios yra labiausiai panašios į sidabrinę žvaigždę ant marmurinių grindų Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje (1 pav.), ir tas, kurios buvo pagamintos sekant gražiųjų segių pavyzdžiais. Pastarosios yra grubios išvaizdos ir netaisyklingos formos, todėl jas tegalima laikyti profaniškomis. Mes surinkome duomenis apie 50 žvaigždinių segių iš 39 vietų LDK ir Livonijoje. Iš jų turime 38 segių iliustracijas ir nuorodas į dar 12 segių, kurias galima priskirti Betliejaus žvaigždės segių grupei.

Taigi išskyrėme du Betliejaus žvaigždės segių tipus. Pagal spindulių skaičių išskyrėme keturis I tipo variantus. Šio tipo segių rasta 20 vietų. Lietuvoje jų rasta dviejose, Latvijoje – aštuoniose, o Baltarusijoje – dešimtyje vietų.

I t i p o 1-o j o v a r i a n t o segės yra su 16 spindulių. Jų kiekvieno spindulio pagrinde yra trikampis įdubimas, o aplink apskritą kiaurymę – trys reljefiniai apskri-

³³ Ten pat, p. 289.

³⁴ *Naujasis Testamentas*, Kaunas-Vilnius, 1988, p. 32 – komentarai Mt 2, 9: „Matas tą žvaigždę aprašo kaip stebuklingą, natūraliomis priežastimis nepaaiškinamą. Vis dėlto kai kurie Šv. Rašto tyrinėtojai mato joje retą Jupiterio ir Saturno konjunkciją, dėl kurios abi šios planetos kartu švietė kaip nauja ryški žvaigždė. Tokia konjunkcija iš tiesų yra įvykusi 7 m. pr. Kr., t. y. faktiniais Kristaus gimimo metais. Per Babilonijos tremtinius kadaise galėjo būti pasiekusi Persiją pranašystė apie „žvaigždę, kiliančią iš Jokūbo“ (žr. Skaičių 24, 17)“.

3 pav. I tipo 1-ojo varianto (16 spindulių) Betliejaus žvaigždės segės: 1) Gadzilavičių pilkapiai; 2) Jersikos piliakalnis; 3) Kopysio piliakalnis; 4) Ludzos Odukalno kapas 163; 5) Mežotnės piliakalnis; 6) Naurų pilkapiai; 7) Nirza; 8) Ostenco pilkapiai; 9) Pliavių Radzės kapas 12; 10) Tukumo piliakalnis; 11–12) Umurgos Stūru pilkapis Nr. 5.

timai, iš kurių vidurinysis – rantytas. Pagal spindulių formą ir apskritą įdubimą jų gale galima būtų skirti dvi šio varianto segių atmainas. Pavyzdžiui, Diktarų segės spinduliai padaryti be apskrito įdubimo, jų galai bukesni, o Karmėlavos segės spinduliuose šie įdubimai yra ir jie smalesni (2 pav.). Deja, iliustracijos, kurias mes perspausdiname iš kitų leidinių, nėra tokios tikslios ir kokybiškos, kad pagal jas galėtume pagrįstai išskirti šias seges į atmainas (3 pav.). Šio varianto segių skersmuo – nuo 4,7 iki 5 cm. Jos išlietos iš balto metalo, greičiausiai alavo³⁵. Galbūt tarp jų yra ir išlietų iš bronzos ar žalvario lydinių. Diktarų segė yra alavinė, o apie Karmėlavos segės metalo pobūdį nieko negalime pasakyti, nes jos patina nenuvalyta.

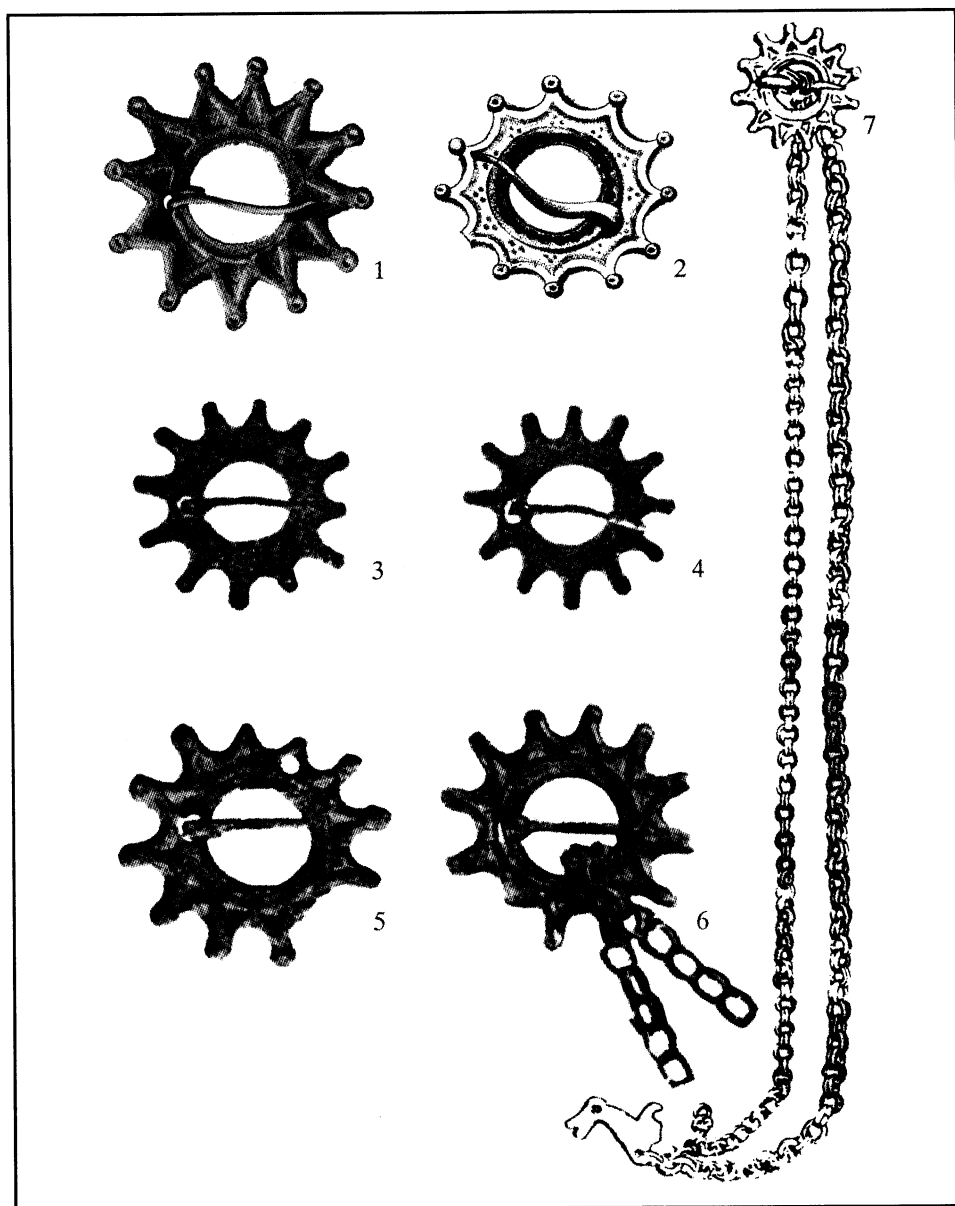
I t i p o 2-o j o v a r i a n t o segės yra su 12 spindulių. Jų iš literatūros žinoma tik septynios, t. y. dvigubai mažiau nei segių su 16 spindulių. Sprendžiant pagal tris kokybiškesnes iliustracijas (4:5–7 pav.), šio varianto segių, kaip ir 1-ojo varianto segių su 16 spindulių, kiekvieno spindulio pagrinde yra trikampis įdubimas, o aplink apskritą kiaurymę – reljefiniai apskritimai. Sunku spręsti apie segių plokštumos detales pagal XIX a. darytus dviejų segių piešinius (4:1–2 pav.), kurie, lyginant su jau minėtomis iliustracijomis, gali būti netikslūs. Nekokybiškose dar dviejų segių nuotraukose (4:3–4 pav.) detalės plokštumoje apskritai neįžiūrimos. Jų skersmuo – apie 4 cm, t. y. jos beveik visu centimetru mažesnės už 1-ojo varianto seges su 16 spindulių. Deja, nėra duomenų, iš kokio metalo jos buvo pagamintos.

Žinomi tik du I t i p o 3-i o j o v a r i a n t o segių su 17 spindulių egzemplioriai³⁶. Šių segių spindulių forma netaisyklinga, jie trumpi. Be to, spinduliuose nėra gilių trikampių įdubimų kaip 1-ojo ir 2-ojo varianto segėse, o aplink apskritą kiaurymę tėra tik vienas reljefinis apskritimas. Šio varianto segės gerokai mažesnės už 2-ojo varianto seges (5:1–2 pav.). Zagorjės segės skersmuo siekia iki 3,5 cm. Apskritai lyginant šio varianto seges su pirmų dviejų variantų segėmis jau matyti jų profanavimo požymių.

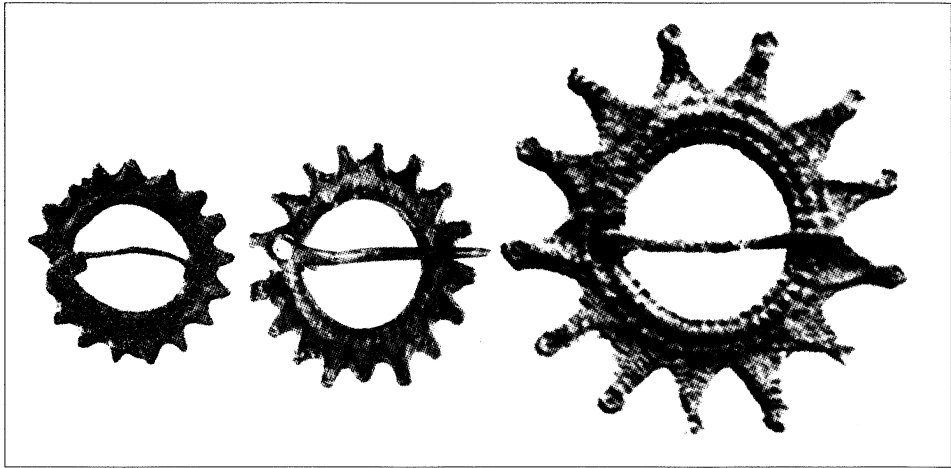
I t i p o 4-o j o v a r i a n t o segė su trylika spindulių rasta tik Ludzoje (5:3 pav.). Ši segė yra labiausiai panaši į sidabrinę žvaigždę ant marmurinių grindų Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje. Jos spinduliai taisyklingi, jų pagrinde – trikampiai įdubimai, o apvaliuose galuose – apskriti įdubimai. Aplink apskritą kiaurymę – trys reljefiniai rantyti apskritimai. Iš visų I tipo segių šioji išsiskiria ir savo dydžiu. Jos skersmuo – 5,6 cm.

³⁵ Neabejotinai balto metalo segės yra iš: Gadzilavičių (3:1 pav.) ir Naurų (3:6 pav.) – *Археология і нумізматыка Беларусі, Энцыклапедыя*, Мінск, 1993, с. 15, 461; Tukumo (3:10 pav.) – J. A s a r i s, *Pārbaudes izrakumi Tukuma pilskalnā...*, p. 69–70 (2:6 pav.).

³⁶ Dar viena segė su septyniolika spindulių be tikslios metrikos žinoma iš Latgalos: Ed. P a e g l e, *Senlatviešu rotas lietas, Latvijas Saule*, 1924, Nrs. 14.(2.), p. 137 (35 pav.).

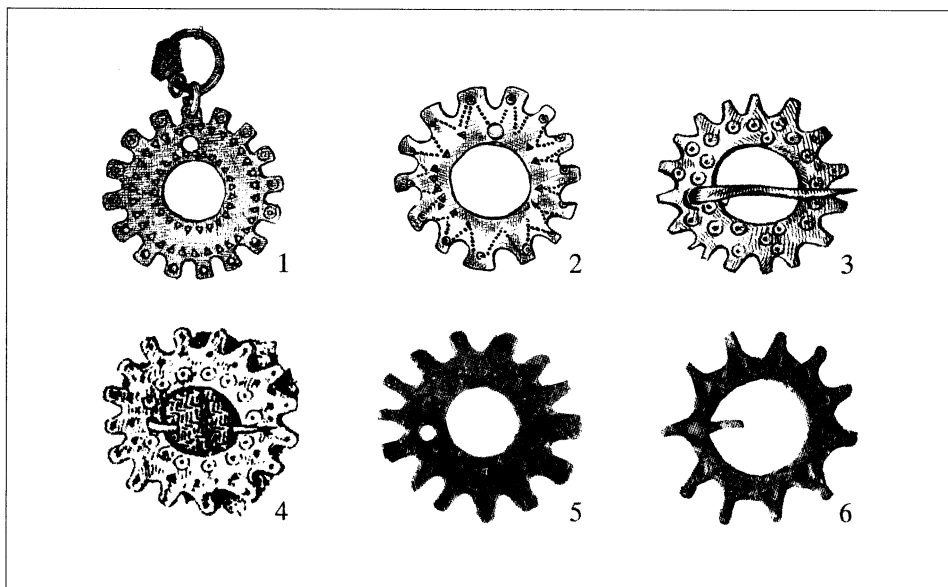
4 pav. I tipo 2-ojo varianto (12 spindulių) Betliejaus žvaigždės segės: 1) Vlazovičių pilkapis Nr. 27; 2) Borisovo apskrities pilkapiai; 3–4) Logoisko pilkapiai; 5) Pilnios pilkapis Nr. 9; 6) Šakelevo pilkapis Nr. 2; 7) Umurgos Stūru pilkapis Nr. 5.

5 pav. I tipo 3-iojo (17 spindulių) ir 4-ojo varianto (13 spindulių) Betliejaus žvaigždės segės:
1) Malpilio Idinių kapas 2; 2) Zagorjės pilkapis Nr. 6; 3) Ludzos Odukalno kapas 224.

Profaniškas seges, kurios buvo pagamintos bandant sekti Betliejaus žvaigždės segėmis (I tipo 1-asis, 2-asis ir 4-asis variantai), priskyrėme II tipui. Pagal dekoru detales plokštumoje šio tipo seges išskyrėme į du variantus. Pirmajam variantui priklauso turinčios dekoru detales, o antrajam – be dekoru. II tipo segių rasta 11 vietų. Lietuvoje jų rasta penkiose vietose, Latvijoje – šešiose.

II tipo 1-ojo varianto segių spindulių skaičius įvairus – šešiolika (6:1, 3, 4 pav.), keturiolika (6:2, 5 pav.) ir vienuolika (6:6 pav.). Keturių segių plokštuma puošta tik saulinėmis akutėmis. Malpilio Idinių segėje su vienuolika spindulių jų įmušta, atrodo, dešimt ties kiekvienu spinduliu, o ties vienuoliktu saulinės akutės nėra, vietoj jos išgręžta skylutė liežuvėliui įkabinti (6:6 pav.). Rimaisių segėje su keturiolika spindulių aplink kiaurymę įmuštos devynios nemažos saulinės akutės, sudarančios apskritimą (6:5 pav.). Lygiai taip pat saulinės akutės įmuštos ir Sėlpilio Lėjasdopelių segėje su šešiolika spindulių. Šioje segėje saulinės akutės mažesnės ir jų įmušta trylika (6:4 pav.). Dvidešimt dvi saulinės akutės įmuštos Tervetės segėje su šešiolika spindulių. Vienos akutės muštos prie spindulių, kitos – prie kiaurymės (6:3 pav.). Puošniausiu šio varianto dirbiniu galima pripažinti Krimuldos sege-kabutį su šešiolika spindulių. Jame visi spinduliai – taisyklingos formos, juose įmuštos saulinės akutės. Aplink spindulius ir kiaurymę įmušta po trikampių akučių apskritimą (6:1 pav.). Panaši į Krimuldos yra Obelių segė su keturiolika spindulių. Jos spinduliuose taip pat įmuštos saulinės akutės, tačiau trikampės akutės įmuštos tik aplink kiaurymę (be to, ne visos gerai išlikusios). Obelių segės plokštumoje yra dar

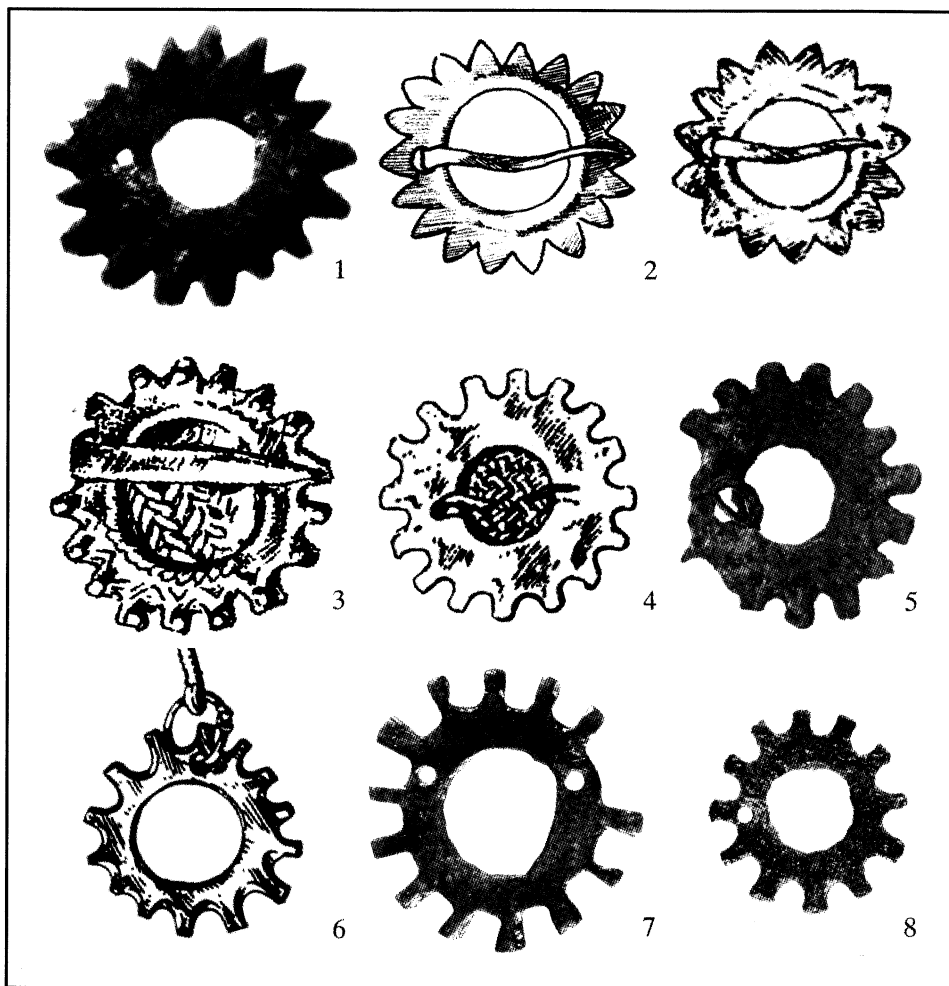
6 pav. II tipo 1-ojo varianta Betliejaus žvaigždės segės: 1) Krimulda; 2) Obelių kapinynas; 3) Tervetės piliakalnis; 4) Sēlpilio Lējasdopelių kapas 9 iš pilkapio Nr. 2; 5) Rimaisių kapinynas; 6) Malpilio Idinių kapas 2.

viena detalė, kurios neteko pastebėti jokioje žvaigždinėje segėje. Tai žvaigždė iš taškučių trikampiais spinduliais, kurių galai susiliečia su saulinėmis akutėmis (6:2 pav.). Šio varianto segių skersmuo – nuo 4 iki 5 cm. Įdomu tai, jog nė viena šio varianto segė neturi į save panašios. Todėl galima daryti išvadą, kad jos buvo gaminamos pagal individualius užsakymus.

II tipo 2-ojo varianto segių spindulių skaičius, taip pat kaip ir 1-ojo varianto segių, įvairus – nuo dvylikos iki devyniolikos. Labai grubaus darbo segė su devyniolika spindulių yra iš Mažulonių (7:1 pav.). Panaši į ją – segė iš Latišonkų, jos spindulių skaičius dviejuose paskelbtuose piešiniuose pavaizduotas skirtingai. Viename piešinyje ši segė – su aštuoniolika spindulių (7:2 pav.)³⁷, o kitame, paskelbtame po kelerių metų – su penkiolika (7:2 pav.)³⁸. Šioms profaniškoms segėms priklauso ir trys segės su šešiolika spindulių, kurios galbūt galėtų būti

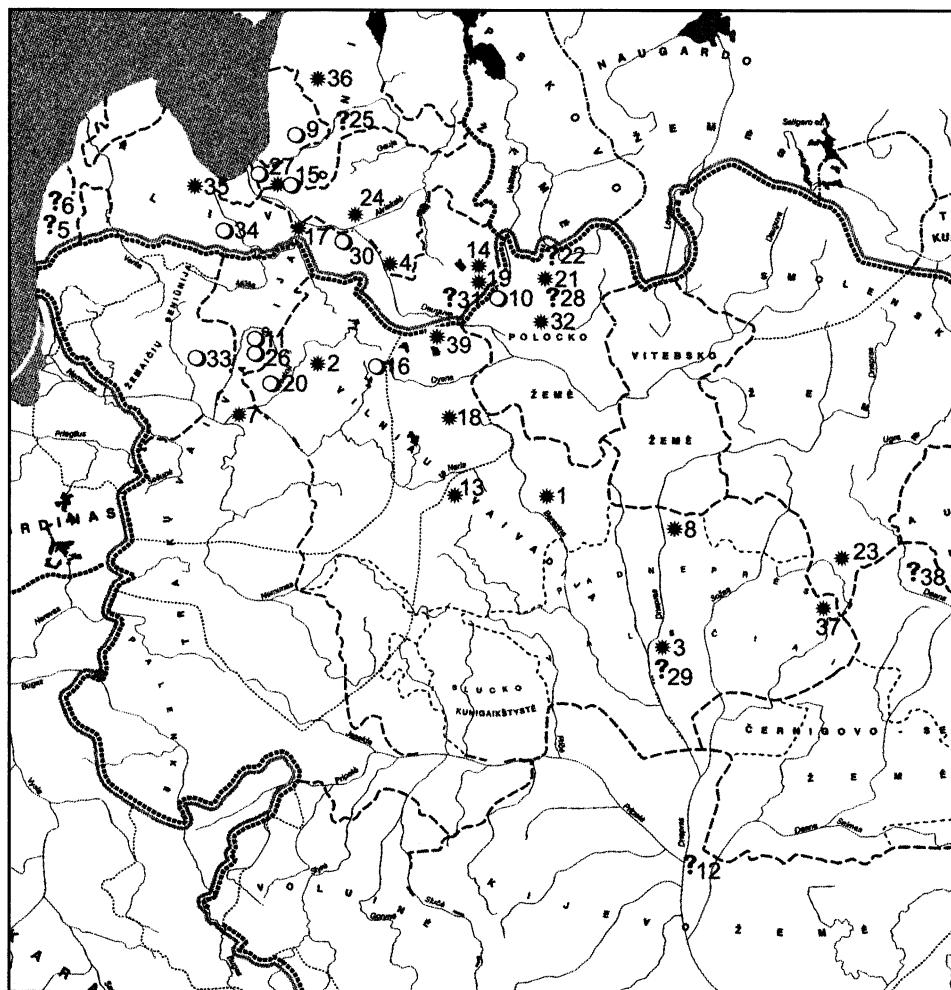
³⁷ F. B a l o d i s (red), *Latvijas archaiologija*, Rīga, 1926, p. 122 (83:3 pav.).

³⁸ F. B a l o d i s, *L'ancienne frontière slavo-latvienne, Conférence des Historiens des États de l'Europe Orientale et du Monde Slave, Varsovie, le 26–29 juin 1927, Varsovie, 1928, p. II (24:12 pav.)*.

7 pav. II tipo 2-ojo variantu Betliejaus žvaigždės segės: 1) Mažulonių piliakalnis; 2) Latišonkų pilkapiai; 3) Ludzos Odukalnis; 4) Sėlpilio Lėjasdopelių kapas 17 iš pilkapio Nr. 2; 5) Lepšių (Panevėžys) kapinynas; 6) Salaspilio Laukskolas kapas 94; 7) Šulaičių kapas 13; 8) Rimaisių kapinynas.

priskirtos prie I tipo 1-ojo variantu segių. Antai Lepšių segė savo dydžiu ir forma labai artima šiam tipui, tačiau ji taip pasidengusi patina, kad pro ją nematyti nei trikampių įdubimų spinduliuose, nei reljefinių apskritimų aplink kiaurymę (7:5 pav.). Panašiai atrodo ir Sėlpilio Lėjasdopelių segė. Ji išlikusi kartu su mineralizavusiu audinio fragmentu, ir atrodo, sprendžiant pagal piešinį, nebuvo bandyta nuvalyti

- 8 pav. Betliejaus zvaigždes segių radimo vietas: 1) Borisovas; 2) Diktarai; 3) Gadzilavičiai; 4) Jersika; 5) Kalētū Žagarulanka; 6) Kalvenēs Sermuliai; 7) Karmēlava; 8) Kopysis; 9) Krimulda; 10) Latišonkos; 11) Lepšiai (Panevėžys); 12) Lipliava; 13) Logoiskas; 14) Ludza; 15) Malpilio Idiniai; 16) Mažulonys; 17) Mežotnē; 18) Naurai; 19) Nirza; 20) Obeliai; 21) Ostenečas; 22) Ovsinovka; 23) Pilnia; 24) Pliaviņiū Radzēs; 25) Rauna (Raunos Lējasrunģiai; Raunos Strantē); 26) Rimaisiai; 27) Salaspilio Laukskola; 28) Sebežas; 29) Senoji Rudnia; 30) Sēlpilio Lējasdopeliai; 31) Slutiškēs; 32) Šakelevo; 33) Šulaičiai; 34) Tervetē; 35) Tukumas; 36) Umurgos Stūru; 37) Vlazovičiai; 38) Včižas; 39) Zagorjē.

★ – I tipo segēs; ○ – II tipo segēs; ? – segių tipas neaiškus

(7:4 pav.). Tuo tarpu Ludzos segė neabejotinai priskirtina prie profaniškųjų, nes jos skersmuo (3,4 cm) gerokai mažesnis už I tipo 1-ojo varianto segių, kiaurymė didelė, o plokštuma siaura. Ji panaši į I tipo 3-iojo varianto seges su septyniolika spindulių, tik trūksta vieno spindulio, nors, beje, vietos jam būtų užtekę, jeigu ne platus liežuvėlis, kuris tvirtintas ne išgręžtoje skylutėje (jos šioje segėje nėra). Be to, Ludzos segėje, kaip ir I tipo 3-iojo varianto segėse, aplink kiaurymę yra reljefinis rantuotas apskritimas (7:3 pav.). Likusios trys profaniškos šio varianto segės yra su keturiolika (7:6 pav.), trylika (7:7 pav.) ir dvylika (7:8 pav.) spindulių. Iš jų savo profaniškumu ypač išsiskiria Šulaičių segė (7:8 pav.).

N e a i š k a u s t i p o s e g ė s. Prie Betliejaus žvaigždės segių sąlyginai galima priskirti dar keliolika segių. E. Mugurevičius, aptardamas žvaigždinių segių grupę su 11–16 spindulių, kurių kiekvieno spindulio pagrinde yra trikampis įdubimas, o vidiniame segės apskritime – trys reljefinės juostos, iš kurių vidurinioji rautyta, nurodė 14 jų egzempliorių iš Latvijos teritorijos ir 6 už jos ribų. Kadangi aptariant šią grupę buvo nurodoma į paskelbtų segių iliustracijas, tai visiškai pagrįstai galime priskirti jas prie mūsų nagrinėjamų segių grupės. Priskirti jų kuriam nors tipui negalima, nes, neturint jų iliustracijų ir detalaus aprašymo, toks skirstymas būtų klaidingas. Taigi remdamiesi E. Mugurevičiaus nuorodomis, Betliejaus žvaigždės segių grupę galime papildyti dar 4 radimo vietomis (8:12, 22, 25, 28 pav.)³⁹. Be to, E. Mugurevičius nurodė ir dar 2 niekur kitur neminimas ir nepublikuotas „visiškai degeneruotos formos žvaigždines seges su nedidelėmis „ataugomis“ vietoj spindulių“ (8:5, 6 pav.)⁴⁰. Tokias seges mes priskyrėme profaniškųjų Betliejaus žvaigždės segių II tipo 2-ajam variantui.

Dar dvi segės literatūroje vadinamos spindulinėmis ir lyginamos su I tipo segėmis (8:29, 38 pav.)⁴¹. Betliejaus žvaigždės segių grupei priskirtina ir Slutiškėse (dab. Latvija) rasta segė su šešiolika spindulių (8:31 pav.)⁴². Taigi prie 30 Betliejaus žvaigždės segių radimo vietų galime pridėti dar 9, kuriose rastos segės galėtų būti priskirtos šiai žvaigždinių segių grupei.

³⁹ Э. С. М у г у р е в и ч, min. veik., p. 90, 1–6 išnašos. Iš pateiktų nuorodų mes nekartografavome tik Rytų Latgalos (CVVM 58097 A 860–862) ir Toosta Kila (EAI 4108) radinių.

⁴⁰ Ten pat, 10 išnaša.

⁴¹ В. А. М а л ь м, min. veik., p. 171, 1 ir 4 išnašos, priedas – p. 189.

⁴² Т. В е р г а, *Slutišķu viduslaiku kapsēta un apmetne, Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumi rezultātiem*, Rīga, 1988, p. 42, pav. 8.

Betliejaus žvaigždės segių radimo aplinkybės, chronologija ir jų savininkai

Šios segės rastos įvairiuose archeologijos paminkluose – piliakalniuose, pilkapiuose ir plokštiniuose kapinyuose. Septynios segės rastos piliakalniuose. Iš jų net keturios I tipo 1-ojo varianto segės su 16 spindulių rastos Jersikos (3:2 pav.)⁴³, Kopysio (3:3 pav.)⁴⁴, Mežotnės (3:5 pav.)⁴⁵ ir Tukumo (3:10 pav.)⁴⁶ piliakalniuose. II tipo segės piliakalniuose rastos tik dvi: 1-ojo varianto – Tervetėje (6:3 pav.)⁴⁷; 2-ojo varianto – Mažulonyse (7:1 pav.)⁴⁸. Neaiškaus tipo žvaigždinė spindulinė segė rasta ir Včižo piliakalnyje⁴⁹.

Daugiausia Betliejaus žvaigždės segių rasta pilkapiuose. Deja, nemaža jų dalis buvo rasta suardytuose pilkapiuose arba paskelbtos be kapų aprašų. Tokių segių žinome iš penkių pilkapynų. Gadzilavičių (3:1 pav.)⁵⁰ ir Naurų (3:6 pav.)⁵¹ pilkapinyuose buvo rasta po vieną I tipo 1-ojo varianto segę su šešiolika spindulių, o to paties tipo 2-ojo varianto trys segės su dvylika spindulių – Borisovo (4:2 pav.)⁵² ir Logoisko (4:3, 4 pav.)⁵³ pilkapinyuose. Profaniška 2-ojo varianto segė kartu su kitais radiniais aptikta suardytuose Latišonkos (7:2 pav.) pilkapiuose⁵⁴. Painiava yra ir su segėmis iš Senosios Rudnios ir Vlazovičių pilkapynų. Nors segės su dvylika spindulių piešinys (4:1 pav.) iš vieno šių pilkapynų buvo perspausdinamas daugiau kaip šimtmetį, tačiau iki šiol neaišku, kuriame pilkapyne ji buvo rasta⁵⁵. B. Rybakovas

⁴³ Э. С. М у г у р е в и ч, min. veik., lent. XXX:12; J. G r a u d o n i s, A. Z a r i ņ a, Preiļu novada tālā pagātne, *Preiļu novada daba un vēsture*, Rīgā, 1967, p. 30 – pav.; *Latvijas PSR archeologija*, Rīga, 1974, p. 230; A. V i l c ā n e, Daži rakstīto avotu fakti par Jersiku..., p. 12, p. 10, pav. 21.

⁴⁴ Г. В. Ш т ы х о в, *Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.)*, Минск, 1978, с. 93–94, рис. 3:7; *Археологія Беларусі...*, с. 224–226, рис. 52:7.

⁴⁵ V. Ģ i n t e r s, Senā Mežotne, *Senātne un Māksla*, Rīgā, 1939, Nr. 1, p. 94, pav. 19.

⁴⁶ J. A s a r i s, Pārbaudes izrakumi Tukuma pilskalnā..., p. 69–70, pav. 2:6.

⁴⁷ E. B r ī v k a l n e, Tērvetes saktas, *Arheoloģija un etnogrāfija*, Rīga, 1974, XI, p. 134, pav. 9:3; A. V i l c ā n e, *Zvaigžņveida saktu tipi...*, p. 64.

⁴⁸ V. D a u g u d i s, Mažulonių piliakalnis..., pav. 10:1; G. Z a b i e l a, *Lietuvos medinės pilys*, pav. 142:5.

⁴⁹ В. А. М а л ь м, min. veik., p. 171, išn. 4, priedas p. 189.

⁵⁰ *Археологія і нумізматика Беларусі...*, с. 15, рис. 15, с. 147–148.

⁵¹ Ten pat, p. 461, 461 – pav.

⁵² К. Т у с к и е в и с з, min. veik., p. 87–88, lent. IX:12; Л. Д. П о б о л ь, min. veik., p. 145, Nr. 377, pav. 93:6.

⁵³ Л. Д. П о б о л ь, min. veik., p. 153, Nr. 389, pav. 116:14–15.

⁵⁴ F. B a l o d i s, L'ancienne frontière slavo-latvienne..., p. 59. Pilkapyne buvo rasta aštuonkampė segė (24:11 pav.) ir profaniškoji su penkiolika ar aštuoniolika spindulių. Manoma, kad iš pilkapio kapo buvo ir kiti radiniai – karoliai, apyrankės, diadema iš spiralių ir žvangučių.

⁵⁵ Žr. 4 išn.

nurodė, kad Senosios Rudnios pilkapyje 1 ir Vlazovičių pilkapyje 27 buvo rasta po spindulinę segę, tačiau apie kapų inventorius neužsiminė⁵⁶. Tuo tarpu, pasak V. Malmo, spindulinės segės iš Senosios Rudnios pilkapio 1, Vlazovičių pilkapio 27 ir Včižo piliakalnio rastos kartu su plačiaragiais mėnuliukais bei vytomis antkaklėmis su briaunuotomis galvutėmis galuose⁵⁷. Septyniuose pilkapyuose žvaigždinės segės rastos kapuose kartu su kitomis įkapėmis. Osteneco (3:8 pav.)⁵⁸ pilkapyje rasta I tipo 1-ojo varianto segė su šešiolika spindulių, to paties tipo 2-ojo varianto segės su 12 spindulių rastos Pilnios (4:5 pav.)⁵⁹ ir Šakelevo (4:6 pav.)⁶⁰ bei 3-iojo varianto segė su septyniolika spindulių – Zagorjės (5:2 pav.)⁶¹ pilkapyje. Po vieną II tipo 1-ojo ir 2-ojo varianto segę rasta Sėlpilio Lėjasdopelių (6:4, 7:4 pav.)⁶² pilkapiuose. Išsiskiria Umurgos Stūru (3:11, 12; 4:7 pav.)⁶³ pilkapio radiniai – čia viename kape rastos dvi I tipo 1-ojo varianto segės su 16 spindulių ir viena 2-ojo varianto segė su 12 spindulių. Apie Ovsinovkos pilkapyje rastą segę neturime išsamių duomenų⁶⁴ ir ji priskirta prie neaiškių Betliejaus žvaigždės segių grupės.

Betliejaus žvaigždės segių rasta net dvylikoje plokštinių kapinynų. Deja, beveik pusė iš jų buvo rastos atsitiktinai: I tipo 1-ojo varianto segės su šešiolika spindulių rastos Karmėlavoje (2:2 pav.)⁶⁵ ir Nirzoje (3:7 pav.)⁶⁶. Visos kitos atsitiktinai suar-

⁵⁶ Б. А. Рыбакоу, min. veik., p. 87, 95.

⁵⁷ В. А. Мальм, min. veik., priedas p. 189.

⁵⁸ Н. Л. Подвигина, Раскопки курганов в Псковской области, *Советская археология*, 1965, № 1, с. 294–295, рис. 17; В. А. Мальм, min. veik., priedas p. 189.

⁵⁹ А. Ляуданскі, Археолёгічныя досьледы ў Смаленшчыне, *Працы сэкулярнае археолёгіі*, Менск, 1932, т. III, с. 21–23, табл. VII:6; В. А. Мальм, min. veik., p. 171, ішн. 3, priedas p. 190.

⁶⁰ Ф. Д. Гуревич, Археологические памятники Великолукской области, *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*, Москва, 195, вып. 62, с. 105, рис. 41:3; В. А. Мальм, min. veik., p. 171, nuor. 2, priedas p. 189.

⁶¹ Ф. В. Покровский, min. veik., p. 170–171, pav. 5.

⁶² Э. С. Муревич, min. veik., p. 90, ішн. 7, p. 98; А. Загріца, *Seno latgaļu apgērbis 7.–13. gs.*, Rīgā, 1970, p. 76, 182, pav. 34; *Latvijas PSR arheologija*, pav. 148; Е. Шноге, Lejasdopēju kapulauks senajā Sēlijā, *Arheologija un etnogrāfija*, Rīga, 1997, XIX, p. 67–68, 70, pav. 2:1, 3:7.

⁶³ Т. Вегга, Izrakumi Kaijciemā, *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980./81. gada pētījumi rezultātiem*, Rīga, 1982, p. 51, pav. 7.

⁶⁴ А. А. Спицын, Отчет о раскопках Л. Ю. Лазаревича-Шепелевича близ д. Овсиновки Витебской губернии, *Известия императорской археологической комиссии*, С.-Петербург, 1905, вып. 15, с. 75–76; Э. С. Муревич, min. veik., p. 90, ішн. 3 (nuorodoje į Ф. Д. Гуревич, Археологические памятники Великолукской..., рис. 41:3 padaryta korektūros klaida, nes ta segė su 12 spindulių yra iš Šakelevo pilkapio Nr. 2); В. А. Мальм, min. veik., p. 171, ішн. 2, priedas p. 189.

⁶⁵ К. Рискевичіūtė, Karmėlavos kapinynas, p. 84, pav. 20:2.

⁶⁶ Э. С. Муревич, min. veik., p. 90, ішн. 1, p. 107; А. Радиньш, Погребальный обряд и инвентарь латгальских захоронений 10–13 веков, *Archaeologia Lituana*, Vilnius, 2001, 2, рис. 3:16.

dytuose kapuose rastos segės yra II tipo – 1-ojo varianto iš Obelių (6:2 pav.)⁶⁷ ir Rimaisių (6:5 pav.)⁶⁸, o 2-ojo varianto – iš Lepšių (7:5 pav.)⁶⁹, Ludzos Odūkalo (7:3 pav.)⁷⁰ ir Rimaisių (7:8 pav.)⁷¹.

Betliejaus žvaigždės segių chronologinei analizei itin reikšmingi yra aštuonių plokštinių kapinynų kapų duomenys. I tipo 1-ojo varianto segės su šešiolika spindulių rastos Diktarių kape 79 (2:1 pav.)⁷², Ludzos Odūkalo kape 163 (3:4 pav.)⁷³, Pliavinių Radzės kape 12 (3:9 pav.)⁷⁴, to paties tipo 4-ojo varianto segė su trylika spindulių – Ludzos Odūkalo kape 224 (5:3 pav.)⁷⁵. Profaniškos II tipo 2-ojo varianto segės rastos Salaspilio Laukskolos kape 94 (7:6 pav.)⁷⁶ ir Šulaičių kape 13 (7:7 pav.)⁷⁷. Iš plokštinių kapinynų grupės išsiskiria Malpilio Idinių kapas 2, kuriame buvo rastos dvi skirtingos segės: viena I tipo 3-iojo varianto segė su septyniolika

⁶⁷ V. Urbanavičius, S. Urbanavičienė, Archeologiniai tyrimai, LA (Obelių kapinynas), t. 6, p. 29, pav. 38:10.

⁶⁸ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, min. veik., pav. 190; K. Rīckevičiūtė, Karmėlavos kapinynas, p. 84.

⁶⁹ Э. С. Мугуревич, min. veik., p. 90, išn. 6; K. Rīckevičiūtė, Karmėlavos kapinynas, p. 84.

⁷⁰ J. Cīgliš, A. Radīņš, *Ludzas Odūkalna kapulauka katalogs*, Rīga, 2002, p. 165, pav. 54:11.

⁷¹ R. Kulikauskienė, R. Rimantienė, min. veik., pav. 190.

⁷² G. Česnyš, V. Urbanavičius, Diktarių (Anykščių raj.) senkapis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977 metais*, Vilnius, 1978, p. 195, pav. 5:4; K. Rīckevičiūtė, Karmėlavos kapinynas, p. 84; S. Urbanavičienė, Diktarių kapinynas..., p. 181, 196, pav. 32:4.

⁷³ *Каталогъ предметовъ, доставленныхъ на археологическую выставку...*, с. 6; *Каталогъ предметовъ музея древностей...*, с. 62; Э. С. Мугуревич, min. veik., p. 90, išn. 1; А. Радіньш, Погребальный обряд..., рис. 3:17; J. Cīgliš, A. Radīņš, *Ludzas Odūkalna...*, p. 66, 216, pav. 55:1. Ši segė kartu su kitais kapo radiniais buvo eksponuota parodoje IX Rusijos archeologų suvažiavimo metu. Vėliau ji buvo Vilniaus Senienų muziejaus rinkiniuose ir buvo perimta į Vilniaus Istorijos-etnografijos muziejų, iš kurio 1965 m. buvo mainais perduota Latvijos istorijos muziejui.

⁷⁴ Э. С. Мугуревич, min. veik., p. 90, išn. 1; p. 98; lent. XXVI:1; *Latvijas PSR arheologija*, p. 230, lent. 76:14; Ē. Mūgurēvičs, *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheologiskie pieminekļi*, Rīga, 1977, p. 107, lent. XLVI:27; *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.*, Rīga, 2001, pav. 239:5 (vietovė nenurodyta); А. Радіньш, Погребальный обряд, рис. 3:15.

⁷⁵ *Древности Северо-Западного края...*, прилож., с. 23, табл. VI:3; И. И. Толстой, Н. П. Кондаков, *Русскія древности въ памятникахъ искусства...*, с. 51, рис. 33; Э. С. Мугуревич, *Восточная Латвия...*, с. 90 (1 išn.); *Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья*, Москва, 1987, табл. CVIII:14; J. Cīgliš, A. Radīņš, *Ludzas Odūkalna...*, p. 94–95, 200, pav. 62:3.

⁷⁶ A. Zariņa, *Libiešu apgērbs 10.–13. gs.*, Rīga, 1988, p. 44, pav. 31; A. Vilcāne, *Zvaigžņveida saktu tipi...*, p. 64; *Latvijas senākā vēsture...*, pav. 247:5.

⁷⁷ K. Rīckevičiūtė, Karmėlavos kapinynas, p. 84.

spindulių (5:1 pav.), o kita – II tipo 1-ojo varianto (6:6 pav.)⁷⁸. Dėl neišsamiai paskelbtų duomenų tik segė su šešiolika spindulių iš Slutiškių kapo 12⁷⁹ nepriskirta jokiam tipui.

Betliejaus žvaigždės segių rasta dar šešiose vietose⁸⁰, tačiau mes neturime patikimų duomenų ir nežinome, ar jos iš piliakalnio, ar iš laidojimo vietos.

Tik trečdalis Betliejaus žvaigždės segių rasta kapų kompleksuose. Dauguma šių segių aptiktos atsitiktinai, ir tokie duomenys netinka jų chronologinei analizei. Ilgą laiką tyrėjai netgi nenurodydavo šių segių chronologijos. F. Balodis pirmasis jas priskyrė XI–XII a.⁸¹, B. Rybakovas, žinojęs tik dvi „spindulines“ seges, stulpelį „Data“ paliko neužpildytą⁸², o V. Gintersas datavo vėlesniu šimtmečiu – XII–XIII a.⁸³ Vėliau įsigalėjo tendencija šias seges „pasendinti“. Tai galbūt susiję ir su politinėmis nuostatomis, nes rusų mokslininkams buvo svarbu išaukštinti slavų kultūros pranašumus iki LDK susiformavimo, o latviams – parodyti aukštą baltų kultūrą iki Livonijos ordino įsikūrimo. Nuo 1956 m. visų tipų žvaigždinės segės, tarp jų ir Betliejaus žvaigždės, pradedamos datuoti nuo XI a.⁸⁴, o kiek vėliau – jau ir nuo X a.⁸⁵ Įtvirtinamas ir jų chronologinis diapazonas: Latvijoje – X–XIII a., vėlyviausią datą priskiriant „visiškai degeneruotos formos žvaigždinėms segėms“⁸⁶, o rusų istoriog-

⁷⁸ Э. С. М у г у р е в и ч, min. veik., lent. XXVI:2, 3.

⁷⁹ Т. В е р г а, *Slutiškių viduslaiku kapsėta un apmetne...*, p. 42, pav. 8.

⁸⁰ Kalėtų Žagarulanka (Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, c. 90 (10 išn.); В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвипья...*, рис. 39:35; А. В и л с ā н е, *Žvaigžņveida saktu tipi...*, p. 64), Kalvenės Sermuliai (Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, c. 90 (10 nuog.); В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвипья...*, рис. 39:36; А. В и л с ā н е, *Žvaigžņveida saktu tipi...*, p. 64), Krimulda (Ed. Р а e g l e, *Senlatviešu rotas lietas...*, p. 178, pav. 34; А. В и л с ā н е, *Žvaigžņveida saktu tipi...*, p. 64; *Археология СССР. Финно-угры и балты...*, табл. IX:23), Lipliava (Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, c. 90 (3 išn.); В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвипья...*, рис. 39:43, Rauna–Raunos Lējasrungiai, Raunos Strantē (Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, c. 90 (1 išn.); В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвипья...*, рис. 39:38–39, Sebežas (Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, c. 90 (3 išn.); В. А. М а л ь м, min. veik., p. 171, išn. 2, priedas p. 189; В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвипья...*, рис. 39:15).

⁸¹ F. В а л о d i s, *L'ancienne frontière slavo-latvienne...*, p. 59.

⁸² Б. А. Р ы б а к о в, min. veik., p. 104.

⁸³ V. G i n t e r s, *Senā Mežotne*, p. 94.

⁸⁴ Ф. Д. Г у р е в и ч, *Археологические памятники Великолуцкой области*, c. 106.

⁸⁵ Н. Л. П о д в и г и н а, min. veik., p. 296.

⁸⁶ Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, c. 90; *Latvijas PSR arheologija...*, p. 230, lent. 76; E. В г і v k a l n e, min. veik., p. 134; Ē. М у г у р ē v i č s, *Oļiņkalna un Lokstenes pilsnovadi...*, p. 105; А. В и л с ā н е, *Žvaigžņveida saktu tipi...*, p. 65; E. Š n o r e, *Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā...*, p. 75–80; А. В и л с ā н е, *Daži rakstīto avotu fakti par Jersiku...*, p. 10, 12 ir lent.; А. Р а д и н ь ш, *Погребальный обряд...*, c. 81; J. C i g l i s, A. R a d i ņ š, *Ludzas Odukalna...*, p. 66, 94–95.

rafijoje – XI–XII a.⁸⁷ Tik 1983 m. A. Vilcanė bandė pakoreguoti žvaigždinių segių datavimą X a. Pasirodo, kad ši data grindžiama žvaigždiniu kabučiu iš Aizkrauklės, kuris žinomas jau nuo XIX a. vidurio⁸⁸. Šis žvaigždinis kabutis su vienuolika spindulių buvo labai įspūdingame krūtinės vėrinyje, prikabintame prie vadinamųjų vėžlinių segių⁸⁹. Taigi šis kabutis su Betliejaus žvaigždės segėmis neturi nieko bendra nei tipologiniu, nei chronologiniu požiūriu.

Remdamiesi mūsų turimais penkiolikos kapų inventorių duomenimis, pabandy-sime į Betliejaus žvaigždės segių chronologiją pažvelgti retrospektyviai, t. y. nuo vėlyviausių duomenų iki ankstyviausių, ir pasitikrinsime, kiek pagrįstas ligšiolinis jų datavimas.

Vėlyviausias yra Slutiškių kapo 12 inventorius, kurį sudarė žvaigždinė segė su 16 spindulių, kaklo vėrinys iš dviejų kryželių (vienas su trilapiais galais, antras rombinis su profiliuotais galais ir taškiniu ornamentu), du žetonai-kabučiai, peilis su medinėmis kriaunomis bei geležinė grandis makščiai prikabinti. Kapo duobės sam-pile rasta keramikos fragmentų ir dvi vienos monetos dalys. Virš dešinėsios kojos rasta ¼ monetos. Moneta kalta XV a. pabaigoje – tai yra Rygos arkivyskupijos ir Rygos miesto bendras pinigas – šilingas⁹⁰. Pagal šiuos duomenis galime daryti prielaidą, kad segės su šešiolika spindulių buvo apyvartoje iki XV a. pabaigos. Labai gaila, žinoma, kad dėl duomenų trūkumo negalime apibūdinti šios segės tipo. Ji gali būti tiek I tipo 1-ojo varianto su šešiolika spindulių, tiek ir II tipo 1-ojo ar 2-ojo varianto, nes ir tarp profaniškųjų yra segių su tokiu pat spindulių skaičiumi.

Tuo tarpu Diktarų kapo 79 inventorius nekelia abejonių, kad jame rasta I tipo 1-ojo varianto segė su šešiolika spindulių (2:1 pav.), ir ji gali būti datuojama XIV a. pabaiga – XV a. I ketvirčiu. Diktarų kapinyno kasinėjimų duomenų visuma labai aiškiai rodo, kad čia laidota po 1387 m. katalikybės įvedimo LDK. Minėta žvaigž-dinė segė kape 79 rasta kartu su dviem apskritomis skardinėmis segėmis, vadina-mąja pasagine sege pastorintais galais, dviejomis skardinėmis apyrankėmis užries-tais galais, dviem žiedais (vienas – juostinis, kitas paplatinta priekine dalimi sukeistais galais), įtveriamuoju peiliu, rombo formos kabučiu su kryžiaus simboliu ir dviem žvangučiais⁹¹. Itin svarbu tai, kad kartu su Betliejaus žvaigždės I tipo 1-ojo varianto

⁸⁷ В. А. М а л ь м, min. veik., p. 171; В. С е д о в, *Славяне верхнево поднепровья и подвities...*, c. 140: „Radimičių pilkapiuose žvaigždinės segės datuojamos XI–XII a., o Latvijoje pavieniai dirbiniai žinomi X a.“ Tas pat pakartota ir vėliau – В. С е д о в, *Восточные славяне...*, c. 156.

⁸⁸ J. K. B ä h r, *Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthumskunde und Geschichte*, Dresden, 1850 (IX lent. (krūtinės kabučiai ir grandinėles):lg).

⁸⁹ *Katalog der Ausstellung zum X. Archäologischen Kongress in Riga 1896*, Riga, 1896, lent. 12:3.

⁹⁰ T. B e r g a, *Slutišku viduslaiku kapsėta un apmetne...*, p. 42, pav. 8.

⁹¹ S. U r b a n a v i č i e n ė, *Diktarų kapinynas...*, p. 196, pav. 32:1–12.

sege rastos dvi apskritos skardinės segės, kurios yra labiausiai paplitusios dabartinės Lietuvos vėlyvųjų viduramžių kapuose po 1387 m. krikšto. Yra keli apskritų skardinių segių tipai. I tipo segės yra nedidelės, nuo 3,5 iki 4 cm skersmens, tik su skliautine dalimi. Jos gana retai randamos XIV a. pab. – XV a. kapuose ir gana gausiai – XIII–XIV a. paminkluose. II tipo segės yra su skliautu ir atbraila, o jų skersmuo – nuo 4,5 iki 8,5 cm. Daugiau kaip 190 kapų iš daugiau kaip 30 Lietuvos kapinynų rasta per 400 II tipo apskritų skardinių segių. Apskritų skardinių segių skliaute yra trys pagrindiniai simboliai – kryžius, erškėčių vainikas ir penkios Jėzaus žaizdos. Šių segių klasteris labai platus. Iš jo matyti, kad daugiausia jos buvo naudojamos XIV a. pabaigoje – XV a. I ketvirtyje, gerokai rečiau – II ketvirtyje. Labai nedaug jų yra iš III ketvirčio, o į IV ketvirčio tokias seges, matyt, jau galime žiūrėti kaip į paveldėtas iš protėvių⁹².

Įvertinant Betliejaus žvaigždės segių chronologiją, ne mažiau svarbūs duomenys iš Pliavinių Radzės kapo 12, kuriame kartu su I tipo 1-ojo varianto sege su šešiolika spindulių (3:9 pav.) buvo rasta: vainiko iš suvertų spiralių fragmentų, kaklo apvara, susidedanti iš stiklo karolių, *kauri* kriauklelių, žvangučių, penki kryželiai (trys skirtingi jų tipai), keturios skirtingų tipų antkaklės, krūtinės vėrinys su keliais skirtingais kabučiais, agrafa (segė su nugariniu segtuku), šešios apyrankės (po dvi skirtingų tipų, iš jų išskirtinos dvi apyrankės vadinamaisiais gyvuliniais galais), smeigtukas su dviejų įvijų galu, septyni įvijiniai žiedai bei vienas išplatinta akimi ir sukeistais galais⁹³. Nėra jokių abejonių, jog visi šie dirbiniai yra iš XIV a., tačiau norint pagrįsti kiekvieno iš jų chronologiją, reikėtų rašyti monografinę studiją. Taigi šiuo atveju mes galime pasitenkinti tik postulatiniumi jų chronologijos apibendrinimu.

Analogiškai kaip Pliavinių Radzės kapo 12 radiniai buvo rasti ir Ludzos Odukalno kape 163. Deja, dalis šio kapo buvo apardyta, tačiau ir čia kartu su I tipo 1-ojo varianto sege su šešiolika spindulių (3:4 pav.) rasta: vainikas iš suvertų spiralių, kaklo apvara iš kriauklių, bronzinių karolių-grandelių ir žvangučių, kabučių panašių į avino ragus, ant omega tipo grandelės suvertų žvangučių, smeigtukas ir vadinamųjų apskritų šukų pavidalo kabutis⁹⁴. Kabutis, vainikas iš suvertų spiralių bei žvaigždinė segė yra visiškai tokie patys kaip radiniai iš Pliavinių Radzės kapo 12. Taigi dar vieną kapą su I tipo 1-ojo varianto sege su šešiolika spindulių galime datuoti XIV a.

Kelios I tipo 1-ojo varianto segės su šešiolika spindulių rastos ir pilkapynuose. Viena iš jų aptikta Osteneco (3:8 pav.) pilkapio kape, tačiau visas kapo inventorių

⁹² E. S v e t i k a s, *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*, Vilnius, 2003, p. 68–69.

⁹³ Ė. M u g u r ė v i č s, *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi*, p. 107, lent. XLVI:1–29.

⁹⁴ J. C i g l i s, A. R a d i ņ š, *Ludzas Odukalna...*, p. 66, 216.

nepaskelbtas⁹⁵. Ypač reikšmingi yra Umurgos Stūru pilkapio Nr. 5 radiniai: viename apardytame kape rastos dvi I tipo 1-ojo varianto segės su 16 spindulių (3:11, 12 pav.) ir viena 2-ojo varianto segė su 12 spindulių (4:7 pav.). Be to, kapo inventoriuje buvo vadinamoji pasaginė segė, kaklo-krūtinės vėrinys iš varpelių, žvan-gučių, įvijų, stiklo karolių, moneta-kabutis bei vadinamieji zoomorfiniai kabučiai⁹⁶. Visiems šio kapo radiniams yra analogijos iš XIV a. laidojimo paminklų, tačiau negalima ignoruoti vieno labai painaus fakto. Identifikavus monetą-kabutį, t. y. nustatčius, kad tai yra XI a. pradžios Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Henriko II (1002–1024) denaras⁹⁷, mums tenka aiškintis ankstyvųjų viduramžių monetų neutilitarus jų panaudojimo praėjus keliems šimtmečiams faktus. Pateikti duomenys apie I tipo 1-ojo varianto segių su šešiolika spindulių chronologinio diapazono viršutinę datą, siekiančią XV a., ir Umurgos Stūru pilkapio duomenys, rodantys Betliejaus žvaigždės segių I tipo 1-ojo ir 2-ojo variantų koreliaciją su XI a. pradžios moneta, leidžiant daryti prielaidą, kad šie itin retai vartoti dirbiniai galėjo būti gaminami beveik iš visų penkis šimtmečius. Tokią prielaidą paneigia duomenys iš tos pačios Latvijos teritorijos, Rusijos, Čekijos ir kitur, kur ankstyvųjų viduramžių monetos, kaldintos įvairiose Šventosios Romos imperijos vietose (abatijose, arki-vyskupijose, vyskupijose, miestuose, karalystėse ir kunigaikštystėse), aptinkamos vėlyvųjų viduramžių vadinamuosiuose kaklo vėriniuose, panaudotos kaip kabučiai. Iš dabartinės Lietuvos teritorijos galima nurodyti jau senokai į mokslinę apyvartą įvestą faktą, kai XV a. vidurio kape vadinamąją kaklo apvarą sudarė įvairios XIII–XV a. monetos, perdarytos į kabučius⁹⁸. Sunku būtų patikėti, kad Betliejaus žvaigž-dės I tipo 1-ojo varianto segės su šešiolika spindulių be jokių pakitimų galėjo būti gaminamos beveik penkis šimtmečius, taigi nelabai tikėtinas ir Umurgos Stūru kape rastojo XI a. pradžios denaro keturių ar penkių šimtmečių ilgaamžiškumas. Iš mūsų pateikto fakto, kuriuo pagrįstai galime remtis, matyti, kad ankstyvosios monetos buvo perdarytos į kabučius maždaug po dviejų šimtų penkiasdešimties metų. Taigi ir XI a. pradžios monetos pavertimą į kabutį iš Umurgos Stūru kapo sąlyginai galime datuoti XIII a. viduriu, nors kiti šio kapo radiniai leidžia datuoti ir XIV a.

⁹⁵ Н. Л. П о д в и г и н а, min. veik., p. 293–296. Nekonkrečius duomenis paskelbė ir V. Malmas. Išvardijamos keturios vietovės, kuriose rastos segės netgi ne to paties tipo ar varianto, ir apibendrintai nurodoma, jog kartu su visomis šiomis segėmis rasta auksuotų ir sidabruotų karolių, apyrankių žvėriniais galais, vntų antkaklių ir žiedų užrištais galais: В. А. М а л ь м, min. veik., priedas p. 189.

⁹⁶ Т. В е р г а, Izrakumi Kaijciemā, p. 51, pav. 7.

⁹⁷ Т. М. Б е р г а, *Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв.*, Рига, 1988, с. 13, 72.

⁹⁸ Lepšių (Šiaulių m., buv. Komunarų g. Nr. 89) kapinyno kapas 8: J. N a u d u ž a s, Šiaulių miesto archeologiniai paminklai, *ILKI*, t. II, Vilnius, 1959, p. 183–185, pav. 11–13; M. M i c h e l - b e r t a s, Kai monetomis buvo puošiamasi, *Mokslas ir gyvenimas*, 1968, Nr. 2, p. 45.

Apibendrinę aptartą I tipo 1-ojo varianto segių su šešiolika spindulių iš kapinynų ir pilkapynų chronologinę analizę, galime konstatuoti, kad jų sąlyginis chronologinis diapazonas – nuo XIII a. vidurio iki XV a. I ketvirčio.

Pagal Umurgos Stūru pilkapio duomenis, Betliejaus žvaigždės I tipo pirmieji du variantai tarpusavyje koreliuoja, t. y. segės su šešiolika spindulių buvo vartojamos vienu metu su dvylikos spindulių segėmis. I tipo 2-ojo varianto segės buvo rastos tik pilkapynuose. Jų nerasta nei piliakalniuose, nei plokštiniuose kapinynuose. Duomenis apie šio varianto segių kapų inventorius turime dar iš dviejų pilkapynų kapų. Pilnios pilkapyje Nr. 9 segė su 12 spindulių (4:5 pav.) buvo rasta kartu su kryželiu, prikabintu prie grandinėlės, dviem apyrankėmis (iš dvigubos vielos, kuri apvyniota bronzine vielute) ir žiedu⁹⁹, o Šakelevo pilkapyje Nr. 2 segė (4:6 pav.) rasta su tokio pat tipo apyranke kaip ir Pilnios pilkapyje, stiklo karolių vėriniais, peiliu kaulinėmis kriaunomis, puodeliu ir geležine grandine¹⁰⁰. Visiems radiniams iš šių dviejų kapų yra analogiškų dirbinių, datuojamų XIV a.

Po vieną I tipo 3-iojo varianto segę su septyniolika spindulių rasta Zagorjės pilkapyje Nr. 6 (5:2 pav.) ir Malpilio Idinių kapinyno kape 2. Zagorjės kapo inventorius sudėtis žinoma – jį sudarė įvija iš dvylikos apvijų, lyros pavidalo bronzinė sagtis, bronzinės skardelės fragmentai, iš kurių viename aiškiai matyti X raidės formos raityta arabeska, odos fragmentėlis, vilnos pėdsakai, skiltuvai, peiliukas, ietigalis ir puodelis (ant jo dugnelio – reljefinis žiedas)¹⁰¹. Tuo tarpu Malpilio Idinių kapo 2 inventorius sudėtis į mokslinę apyvertą dar neįvesta. Žinome, jog kartu su minėto varianto sege (5:1 pav.) šiame kape buvo rasta ir kita Betliejaus žvaigždės II tipo 1-ojo varianto segė (6:6 pav.)¹⁰². Vienintelė I tipo 4-ojo varianto segė su trylika spindulių (5:3 pav.) Ludzos Odukalno kape 224 buvo rasta kartu su apgalviu iš keturių eilių įvijų, apyranke (prie jos penkios įvijų eilės), keturiais įvijiniais žiedais, dviem žiedais su viduryje išplatinta plokštele, dviem vadinamosiomis pasaginėmis segėmis, dviem ietigaliais (vienas trumpas, kitas ilgas) ir plačiaasmeniu pentiniu kirviu¹⁰³. Apie Zagorjės ir Ludzos Odukalno kapų radinių chronologiją galima pasakyti lygiai tą patį kaip ir apie visų kitų Betliejaus žvaigždės I tipo segių chronologiją – visi šie radiniai turi savo analogijas tarp dirbinių, datuojamų XIV a.

⁹⁹ А. Ля ў дан с к и, min. veik., p. 21–23, lent. IV:4, 10, VI:6, VII:6; В. А. М а л ь м, min. veik., priedas p. 190.

¹⁰⁰ Ф. Д. Г у р е в и ч, Археологические памятники Великолукской области, с. 105, рис. 41.

¹⁰¹ Ф. В. П о к р о в с к и й, min. veik., p. 166–176, pav. 5–6. Zagorjės pilkapyno radiniai, saugomi LNM (AR 287).

¹⁰² Э. С. М у г у р е в и ч, *Восточная Латвия...*, табл. XXVI:2, 3.

¹⁰³ J. C i g l i s, A. R a d i ņ š, *Ludzas Odukalna...*, p. 94–95, 200, pav. 62:3, 14, 71:7.

Neaiškaus tipo Betliejaus žvaigždės segė Ovsinovkos pilkapio Nr. 3 kape taip pat rasta su XIV a. dirbiniais¹⁰⁴.

Kur kas mažiau duomenų turime II tipo segių chronologijai nustatyti. Dviejuose Sėlpilio Lėjasdopelių pilkapio Nr. 2 kapuose buvo rasta po vieną skirtingų šio tipo variantų segę. 1-ojo varianto segė su 16 spindulių (6:4 pav.) iš kapo 9 rasta viename kapo inventoriuje kartu su vainiku iš suvertų įvijų ir plokštelių, antkakle, kaklo ir krūtinės vėriniais iš *kauri* kriauklelių, stiklo karolių, žvangučių, kryžinių ir vadinamųjų zoomorfinių kabučių, dviem I tipo skardinėmis segėmis, penkiomis apskritomis lietinėmis segėmis, vadinamąja pasagine sege, keturiomis apyrankėmis su vadinamaisiais gyvuliniais galais, vienuolika įvairių tipų žiedų ir peiliu puošniuose makštyse¹⁰⁵. 2-ojo varianto segė su šešiolika spindulių (7:4 pav.) iš kapo 17 rasta kartu su kiek kitokiais daiktais: labai puošniu vainiku iš įvijų ir plokštelių, kurio kutai užbaigti žvangučiais ir skardiniais kabučiais, keturiomis antkaklėmis (trijų skirtingų tipų), keletu *kauri* kriauklelių, dviem įvijinėmis apyrankėmis, vadinamąja pasagine sege, keturiais žiedais ir dar keletu dirbinių¹⁰⁶. Dar dvi 2-ojo varianto segės rastos plokštinių kapinynų kapuose. Deja, iki šiol Salaspilio Laukskolos kapo 94 inventorius, kuriame buvo rasta segė su keturiolika spindulių (7:6 pav.), nepaskelbtas. Šulaičių kape 13 segė su trylika spindulių (7:7 pav.) rasta kartu su II tipo apskrita skardine sege, ietigaliu, įtvieriamuoju peiliu ir dar keliais neaiškios paskirties dirbiniais¹⁰⁷.

Visi šių kapų radiniai, kurie sudarė kapų inventorius su Betliejaus žvaigždės II tipo segėmis, turi savo analogijas tarp dirbinių, datuojamų XIV a., o kai kurie (Sėlpilio Lėjasdopelių kapo 9 iš pilkapio Nr. 2 ir Šulaičių kapo 13) ir tarp dirbinių, datuojamų XV a. pirmąja puse.

Apibendrinami trumpą chronologinę analizę galime padaryti šias išvadas. Betliejaus žvaigždės segių chronologinis diapazonas yra gana siauras. Absoliuti jų dauguma buvo vartojama XIV a., nedidelė dalis – ir XV a. pirmojoje pusėje. Tik pagal koreliaciją su ankstyvųjų viduramžių Šventosios Romos imperijos denaru šių segių chronologiją galima nukelti iki XIII a. antrosios pusės. Mūsų atlikta chronologinė

¹⁰⁴ А. А. Спицын, Отчет о раскопках Л. Ю. Лазаревича-Шепелевича близ д. Овсиновки..., с. 75–76. Kapo inventorių sudarė: vainikas iš plonų įvijų, susuktų ant beržo tošies, stiklo karoliai (smulkūs spalvoti ir pasidabruoti, o stambūs – paauksuoti; jie įvairių tipų ir skirtingų spalvų), antsmilkinis, pagamintas iš prastos kokybės sidabro su užrištais galais, dvi apyrankės, vielinis žiedas ir sidabrinis plokštinis žiedas.

¹⁰⁵ E. Š n o r e, min. veik., p. 67–68, pav. 2:1–14.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 70, pav. 3:1–10.

¹⁰⁷ К. Р и c k e в и č и ū t ė, Šulaičių kapinyno...; К. Р и c k e в и č и ū t ė, Šulaičių plokštinis kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*, Vilnius, 1986, p. 95–97.

analizē leidžia visiškai pagrįstai atmesti jų ligšiolinį datavimą, kuris neparemtas jokia analize.

Norint nustatyti Betliejaus žvaigždės segių paskirtį, labai svarbūs patikimi duomenys apie jų savininkų lytį ir amžių. Tam reikia turėti profesionalių antropologų atliktas osteologines lyties ir amžiaus diagnostikas. Patikimiausiu pripažintas osteologinės diagnostikos metodas, kai lytis nustatoma pagal suaugusio žmogaus kaulinio dubens morfologinius požymius. Šiuo atveju patikimumo koeficientas priklauso nuo dubens kaulo išsilaikymo žemėje kokybės. Visiškai išsilaikę ir nesunykę dubens kaulai yra beveik šimtu procentų patikimi, o sunykusios kai kurios itin svarbios detalės patikimumo laipsnį mažina. Kiek didesnes diagnostikos paklaidas duoda kaukolių lytinio dimorfizmo požymiai. Individo biologinės lyties nustatymas, remiantis vien kai kuriais diagnostiniais požymiais, neretai būna su didelėmis paklaidomis. Tolesniuose tyrimuose tokie netikslūs rezultatai apauga nepagrįstomis interpretacijomis.

Mes aiškiai žinome tik tai, kad vaikų ar paauglių kapuose nerasta nė vienos Betliejaus žvaigždės segės. Atlikta sąlyginai patikima Diktarų kapo 79 ir Šulaičių kapo 13 žmonių griaučių osteologinė diagnostika. Pagal diagnostikos rezultatus, pirmajame buvo palaidota daugiau kaip 55 metų amžiaus moteris¹⁰⁸, o antrajame – 50–55 metų amžiaus vyras¹⁰⁹. Apie kitus Betliejaus žvaigždės segių savininkus paskelbtų osteologinės diagnostikos rezultatų nėra. Visi tyrėjai apie juos sprendė pagal įkapių būdingumą vienos ar kitos lyties atstovams. Pavyzdžiui, kapus, kuriuose kartu su tokiomis segėmis buvo rasta ginklų, priskyrė vyrams, o su vadinamaisiais papuošalais – moterims. Remiantis tokiu skirstymu, Pilnios¹¹⁰, Sėlpilio Lėjasdopelių¹¹¹ ir Umurgos Stūru¹¹² pilkapiuose bei Ludzos Odukalno kape 163¹¹³, Pliavinių Radzės kape 12¹¹⁴ ir Slutiškių kape 12¹¹⁵ buvo palaidotos moterys, o Zagorjės¹¹⁶ pilkapyje ir Ludzos Odukalno kape 224¹¹⁷ – vyrai. Pastarojo lyties nustatymo metodo nepatikimumas išaiškėja pradėjus lyginti radinius iš skirtingų lyčių kapų. Pavyzdžiui, vieni iš būdingiausių „moteriškais“ laikomų radinių yra galvos vainikas, padarytas iš įvijų ir plokštelių (jų nemažai rasta su Betliejaus žvaigž-

¹⁰⁸ S. U r b a n a v i č i e n ė, Diktarų kapinynas..., p. 196.

¹⁰⁹ K. R i s k e v i č i ū t ė, Šulaičių kapinyno...

¹¹⁰ А. Л я ъ д а н с к и, min. veik., p. 23.

¹¹¹ Е. Ш н о р е, min. veik., p. 67–68, 70.

¹¹² Т. В е р г а, Izrakumi Kaijciemā, p. 51.

¹¹³ J. C i g l i s, A. R a d i ņ š, *Ludzas Odukalna...*, p. 66, 216.

¹¹⁴ Ē. М у г у р ė v i č s, Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi..., p. 107.

¹¹⁵ Т. В е р г а, *Slutišku viduslaiku kapsēta un apmetne...*, p. 42, pav. 8.

¹¹⁶ Ф. В. П о к р о в с к и й, min. veik., p. 170–171.

¹¹⁷ J. C i g l i s, A. R a d i ņ š, *Ludzas Odukalna...*, p. 94–95, 200.

dės segėmis), tačiau toks pat vainikas pasitaikė ir „vyriškame“ Ludzos Odukulno kape 224. Taigi šiuos palyginimus galime apibendrinti išvada, kad mirusiųjų lyties nustatymas pagal „moteriškas“ ir „vyriškas“ įkapes yra visiškai nepatikimas. Remiantis dviejų kapų iš dabartinės Lietuvos osteologinės diagnostikos rezultatais, galime daryti tik prielaidą, kad Betliejaus žvaigždės segės vartojo abiejų lyčių senyvo amžiaus žmonės.

Insiginijos ar devocionalijos?

Žvaigždinių segių istoriografijoje dėmesys buvo sutelktas į šių dirbinių vadinamąją etninę kilmę ir liko nepastebėtos Artemijaus Arcichovskio pastabos, pagal kurias tik lenkų enciklopedinio leidinio straipsnio apie seges autorius padarė apibendrinamąją išvadą, jog XII–XIII a. rusų kunigaikščių atvaizduose vaizduojamos žvaigždinės segės ir kad jos taip pat minimos senovės rusų rašytiniuose šaltiniuose¹¹⁸. Pagal tai galima suprasti, kad šios segės galėjo būti rusų kunigaikščių insiginijos. Išsamiam A. Arcichovskio darbe apie senovės rusų drabužius aprašyti ir kunigaikščių, bojarinų bei kariauninkų apsiaustai, kurie apibūdinti kaip charakteringiausi šio socialinio sluoksnio drabužiai. Pasak jo, šie apsiaustai buvo susegami segėmis¹¹⁹, kurios kariauninkų pilkapiuose randamos po vieną arba po dvi viename kape. Tačiau glaustai aptarinėdamas segių tipų įvairovę, kuri šiam tyrėjui buvo labai gerai žinoma, A. Arcichovskis nurodė, kad XII–XIII a. kunigaikščių atvaizduose tokios segės kai kada būna žvaigždės formos ir tai atsispindi viename tekste. Toliau jis pateikė dešimties žodžių citatą su nuoroda į „Изборник 1073 г.“¹²⁰ Įdomu tai, kad šiame A. Arcichovskio darbe buvo panaudoti trys skirtingi šaltiniai apie žvaigždines seges, kurie jokioje teksto dalyje tarpusavyje nesusieti. Pirma, paskelbtas segės su dvylika spindulių (4:1 pav.)¹²¹ piešinys, kuris įdėtas į septyniolikos dirbinių paveikslą tarp aštuonių diržų sagčių, nors tarp jų keturios – pačios tikriausios segės, o kitos keturios – žirgo aprangos sagtelės nuo kamanų, balno ir kt.¹²² Antra, kunigaikščio, susisėgusio apsiaustą žvaigždine sege su aštuoniais spinduliais, atvaizdą A. Arcichovskis aptarė kitoje darbo vietoje, kur išskyrė rusišką kunigaikščio kepurę, pagrindinius drabužius, auksinį apsiaustą ir raudonus batus. Čia apie žvaigždinę sege

¹¹⁸ Zapinki, *Słownik starożytności słowiańskich*, Wrocław, 1982–1986, t. VII, s. 70.

¹¹⁹ Segės rusų literatūroje neturi nusistovėjusio termino ir vadinamos – *фибулы, запоны, сусузы, пряски*.

¹²⁰ *Изборник* – taip senojoje rusų literatūroje buvo vadinamas rankraštinis rinkinys, sudarytas iš įvairių knygų ištraukų.

¹²¹ Šios segės publikavimo raidą žr. 4 išnašoje.

¹²² А. В. А р ц и х о в с к и й, Одежда, *История культуры древней Руси*, Москва-Ленинград, 1948, т. I, с. 238, рис. 149.

nieko nepasakyta. Be to, buvo paminėta, kad tai nežinomas kunigaikštis (I. I. Sreznevskio nuomone, tai Vsevolodas Mstislavičius), pavaizduotas XII a. rankraščio „Ipolito žodis apie Antikristą“ miniatiūroje¹²³. Trečia, citatoje iš dviejų klausimų – „kur tų segių žvaigždžių esmė, kokius žmogaus gyvenimo skirtumus pažymi“¹²⁴ – neatsispaudė nei žvaigždinių segių paskirtis, nei jų sąsajos su kunigaikščių apranga. Visa bėda, jog ši citata paimta iš teksto, kurio turinys ir cituojamos vietos kontekstas niekur nebuvo aptartas ir skaitytojui iš esmės nežinomas.

„Изборник 1073 г.“ – tai vienas seniausių rusų raštijos rankraštinių rinkinių „Изборник Святослава 1073 г.“, kurio pirmasis faksimilinis leidinys buvo išleistas 1880 m.¹²⁵, o vėliau iš jo tekstų I. Sreznevskis išrinko žodžius su vartojimo pavyzdžiais ir panaudojo savo darbe „Medžiaga senovės rusų kalbos žodynui“¹²⁶. Būtent iš I. Sreznevskio žodyno A. Arcichovskis ir paėmė minėtą citatą apie žodžio *запон* vartojimą 1073 m. rinkinyje¹²⁷. Taigi, norint nustatyti žvaigždinių segių paskirtį, yra būtina pasižiūrėti į tą teksto dalį, iš kurios paimta citata. Deja, panagrinėjus ją, išaiškėjo, kad žvaigždinės segės tame kontekste neturi tiesioginio ryšio su kunigaikštiška apranga ar insignijomis¹²⁸. Ten kalbama apie mirusiųjų lygybę pomirtiniame gyvenime, kuri nepriklauso nuo ankstesnės žmogaus socialinės padėties. Pagal šį tekstą galime daryti prielaidą, kad žvaigždinės segės buvo skirtos ypač dievobaimingiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų amžiaus ir kilmės.

¹²³ Ten pat, p. 250, pav. 160.

¹²⁴ Ten pat, p. 244: „*кдъ суть звезд тех запони, яже различья житью человеком уставляюшта*“.

¹²⁵ *Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года*, Петербург, 1880.

¹²⁶ И. И. С р е з н е в с к и й, *Материалы для словаря древнерусского языка*, СПб, 1893–1912, т. I–III. Mes naudojomes 1989 m. perleistu leidiniu – И. И. С р е з н е в с к и й, *Словарь древнерусского языка*, Репринтное издание, т. I–III, Москва, 1989.

¹²⁷ I. Sreznevskis yra nurodęs lapą, iš kurio paimta ta citata – tai lapas 116 (И. И. С р е з н е в с к и й, *min. veik.*, t. I, d. 2, p. 938).

¹²⁸ *Изборник Святослава 1073 года*, Факсимильное издание, Москва, 1983, l. 116: „<...> *будет на послушество гл(аго)лемымъ и елико же [нашесть?] гляда житье кто бо невесть великы яви фоуния кто ли невесть пространья и великыя фракы како овоу рать овоу же троусъ съ огньмъ въ мале часе скоро потьре, колико детии тоу колико ли младеньць и средовечныхъ и старыхъ свободныхъ же и рабъ владоуштыхъ и повинныхъ, ба(га)тыхъ и оубогыхъ, съдравыхъ и болящихъ – вси бо въ единъ часъ погыбоша, вся равньо пожьже оънь, всемъ (?) домове гроби быша, къде соуть звездъ техъ запони, яже различья житью ч(о)л(ове)комъ оуставляюшта, еда всемъ темъ, единъ звездьныи съборъ, ложесна рождению раздрещи или всемъ карькинъ, чьясьнымъ съмотрьмъ чьясть на ложси и немногая ли вреть и сановъ различья, яко же не въсемъ съличъ рождениемъ съблжитися и послушають дааште[оубо?] рождения время коможьдо различно и напастное тръжьство ни единая премены отьродьныя вины прня <...>*“. Tekstą transliteravo Artūras Dubonis. Pabrauktos vietos cituojamos I. Sreznevskio žodyne.

Pagal chronologinės analizės duomenis mūsų nagrinėtos Betliejaus žvaigždės segės iš LDK ir Livonijos datuojamos XIII a. antrąja puse – XV a. pirmąja puse. Tuo tarpu žvaigždinių segių vartojimas religinėje praktikoje atspindėtas kur kas ankstesniame XI a. Kijevo Rusios rankraštiniame rinkinyje. Taigi iškyla visiškai pagrįstas klausimas apie galimą šių dalykų chronologinį nesuderinamumą. Tačiau senosios rusų raštijos tyrėjams žinoma devyniolika 1073 m. rinkinio nuorašų, kurių perrašymo chronologija – nuo XI iki XVII a. Iš jų tik vienas rašytas XI a., dar po vieną – XIII ir XIII–XIV a., šeši – XV a. bei dešimt – XVI–XVII a.¹²⁹ Kai kurie šio rinkinio nuorašai buvo perrašyti LDK stačiatikių vienuolynuose. Vienas iš XVI a. nuorašų, istoriografijoje vadinamas Vilniaus nuorašu, iki 1758 m. priklausė Žirovicko vienuolynui (Slanimo apylinkės)¹³⁰. Taigi šis bažnytinis šaltinis buvo naudojamas LDK stačiatikių praktikoje ir jo nuostatos apie žvaigždinių segių vartojimo esmę bei prasmę buvo žinomos.

Betliejaus žvaigždės segės žinomos ir bizantiškoje ikonografijoje. Fokidės (Grai-kija) Palaimintojo Luko vienuolyno kriptoje išlikusi XI a. „Ižengimo į Jeruzalę“ freska (9 pav.)¹³¹. Joje vaizduojama, kaip ant asilės atjokantį Kristų prie miesto vartų sveikina žmonės. „Ižengimo į Jeruzalę“ siužetas krikščioniškoje ikonografijoje yra pirmas paveikslas Jėzaus Kristaus Kančios cikle. Šio siužeto motyvai ir detalės Rytų ir Vakarų ikonografijoje skiriasi¹³². Fokidės freska yra bene vienintelė, kurioje prie miesto vartų pavaizduoti trys stovintys vyrai. Į jų apsiaustus įsegta po dvi seges su aštuoniais spinduliais. Akivaizdu, jog šie trys vyrai – ne aukštesniojo socialinio sluoksnio atstovai (Rytų karaliai) ir žvaigždinės segės jų apsiaustuose ne valdžios ženklai, bet greičiausiai krikščioniškojo tikėjimo simboliai. Bizantiškosios krikščionybės simbolių žodyno autorius Gūnteris Spitzingas, aiškindamas „Ižengimo į Jeruzalę“ siužetą, nurodė Palmių sekmadienio šventės (Verbų sekmadienio) liturgijos motyvus. Šiuo sekmadieniu pradedami bažnytiniai metai. Palmių sekmadienį valgo ma žuvis ir paskutinį kartą prieš Velykas geriamas vynas. Žmonės vienas kitą sveikina palmių šakomis, laurais ir mirtomis. Po liturgijos kunigas padalija po šių augalų šakelę ir mažą palmių kryželį, kuris prisegamas prie šeimyninės ikonos. Juo

¹²⁹ К. М. К у е в, Археографические наблюдения над сборником Симеона в старославянских литературах, *Изборник Святослава 1073 г.: Сборник статей*, Москва, 1977, с. 50–56.

¹³⁰ *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 19, b. 260. Teksto dalis apie žvaigždines seges – l. 128.

¹³¹ П. Л а з а р и д и с, Монастырь Блаженного Луки, *Краткий иллюстрированный археологический путеводитель*, Афины. рис. 41.

¹³² *Lexikon der christlichen Ikonografie, Ikonographie der Heiligen*, Hrsg. von W. Braunfels, Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1990, Bd. 1, S. 593–597; *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sud. D. Ramonienė, Vilnius, 1997, p. 93.

9 pav. Freska „Įžengimas į Jeruzalę“ Palaimintojo Luko vienuolyno kriptoje Fokidėje (Graikija), XI a.

motinos laimina vaikus, jis saugo nuo blogos akies, šiais augalais paliečiamos jaunamartės, kad greit susilauktų palikuonių. **Iš palmių taip pat daro žvaigždes ir mėnulius.** Taip buvo švenčiamas triumfuojantis Kristaus įžengimas į Jeruzalę, nes jis prikėlė Lozorį.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nei bažnytiniuose šaltiniuose, nei bizantiškojoje ikonografijoje neradome jokių patvirtinančių duomenų, pagal kuriuos būtų galima Betliejaus žvaigždės seges laikyti insignijomis.

Betliejaus žvaigždės segių paskirtį galima aiškinti ir siejant jas su piligrimų devocionalijomis. Katalikų Bažnyčia skiria didžiąją (*peregrinationes primariae*) ir mažąją (*peregrinationes secundariae*) piligrimystę. Didžioji piligrimystė buvo atliekama į Šventąją žemę, Romą, Kompostelą ir dar kelias vietas Europoje. Tuo tarpu mažajai piligrimystei pakakdavo aplankyti vietinės ar gretimos vyskupijos bažnyčiose saugomas relikvijas, šventuosius paveikslus ir pan. Iš tokių vietų piligrimai stengdavosi parsigabenti kokių nors daiktų, kurie jiems patiems ir kitiems primintų bei paliudytų apie jų aplankytą šventąją vietą. Tokius piligrimams skirtus daiktus labai gausiai gamino ir platino ne tik vienuolių dirbtuvės, bet ir pasauliečiai amatininkai. Tų daiktų ir daikčiukų būta labai daug – tai įvairūs ženkliai, kabučiai, segės, raktai, kriauklės, kryželiai, medalikėliai ir t. t., kurie buvo gaminami iš bronzos,

švino, alavo, tauriųjų metalų, gintaro, akmens, medžio ir pan. Atidžiau pasižiūrėjus į kapų inventorių su Betliejaus žvaigždės segėmis, matome, kad juose gausu daiktų, kuriuos galima priskirti prie piligrimų atributų – tai vėriniai iš kryželių, *kauri* kriauklės, stiklo karoliai, įvairūs kabučiai, žvangučiai ir kt. Prie kai kurių Betliejaus žvaigždės segių žalvarinėmis grandinėlėmis buvo pritvirtinti kabučiai (4:6, 7 pav.). Be to, ir kai kurios žvaigždinės segės buvo panaudotos kaip kabučiai (6:1, 7:6 pav.).

Krikščioniškoji piligrimystė susijusi ne vien tik su Katalikų Bažnyčia. XI a. šaltiniai pateikia faktų, liudijančių apie piligrimų keliones iš Kijevo Rusios į Konstantinopolį ir Šventąją žemę¹³³. Vienu iš žymiausių senovės rusų maldininkų laikomas igumenas Danijilas, aprašęs savo 1106–1108 m. kelionę į Šventąją žemę¹³⁴. Tame kelionės aprašyme yra ir Betliejaus šventųjų vietų aprašas, tačiau tarp jų sidabrinė žvaigždė nepaminėta¹³⁵. Matyt, XII a. pradžioje sidabrinės žvaigždės Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje dar nebuvo. Galbūt ji buvo pritvirtinta prie marmurinių grindų 1165–1169 m. Bazilikos restauravimo darbų metu, nors pirmasis sidabrinę žvaigždę tarp 1346–1350 m. paminėjo italų pranciškonas Niccolo Poggibonsi savo kelionės aprašyme „*Libro d’oltramare*“. XVIII a. pradžioje visai susidėvėjusi sidabrinė žvaigždė buvo pakeista nauja – su keturiolika spindulių ir lotynišku įrašu *Hic de Virgine Maria Jesus Christus Natus Est – 1717* (čia iš Mergelės Marijos gimė Jėzus Kristus – 1717). 1847 m. ši sidabrinė žvaigždė buvo pavogta ir tai tapo dingstimi kilti tarptautinei krizei dėl Šventųjų vietų, kuri atvedė iki 1854–1856 m. Krymo karo. Vietoj pavogtos sidabrinės žvaigždės prancūzų spaudžiamas turkų sultonas Abdul Mejid 1868 m. Kristaus gimimo altoriuje pritvirtino naują, pagamintą pagal pavogtosios pavyzdį (1 pav.)¹³⁶. Taigi mes Betliejaus žvaigždės seges lyginame ne su autentiška sidabrine žvaigžde iš XIV ar XIII a., bet su jos kopijos kopija. Galbūt autentiškoji žvaigždė turėjo daugiau panašumo su Betliejaus žvaigždės segėmis.

Igumeno Danijilo kelionė – ne vienintelė, parodanti būsimų LDK žemių gyventojų piligrimystę į Šventąją žemę. Pavyzdžiui, šaltiniuose užfiksuoti XII a. piligrimai polockiečiai: 1173 m. Jeruzalės rusų vienuolyne mirė igumenė Eufrosinija (pasaulietiniu vardu Predislava – Polocko kunigaikščio Georgijaus Vseslavičiaus duktė), kuri buvo iškeliavusi į Šventąją žemę kartu su tikru broliu Dovydu ir giminaite Jevpraksija¹³⁷. Piligrimystė iš Polocko kunigaikštijos į Šventąją žemę vyko ir XIII a.

¹³³ А. Пыпин, Паломничество и путешествия в старой письменности, *Вестник Европы*, 1896, № 8, с. 718–719.

¹³⁴ *Житие и хождение Даниила Русьския земли игумена*, 1106–1108, С.-Петербург, 1896.

¹³⁵ Ten pat, p. 30–32.

¹³⁶ Duomenys surinkti internete pagal reikšminius žodžius – Bethlehem ir Grotto Nativity.

¹³⁷ V. D a r k e v i č i u s, *Vidurinių amžių argonautai*, Vilnius, 1980, p. 85.

antrojoje pusėje – XIV a., kai ši ir kitos rusų kunigaikštijos buvo įjungtos į LDK sudėtį.

Apibendrinami galime daryti išvadą, kad LDK ir Livonijos gyventojai Betliejaus žvaigždės seges galėjo įsigyti piligriminėse kelionėse į Šventąją žemę metu. Rašytinių šaltinių, kurie patvirtintų tokią prielaidą, neturime, tačiau bendras vėlyvųjų viduramžių mentalitetas rodo, jog toks Betliejaus žvaigždės segių paskirties aiškinimas labiausiai tikėtinas. Žinoma, ne visos Betliejaus žvaigždės segės buvo įsigytos piligriminėse kelionėse į Šventąją žemę. Dalis jų buvo pagaminta LDK ir Livonijoje sekant Betliejaus žvaigždės segių pavyzdžiais.

Išvados

1. Istoriografijoje susiklostė vienareikšmiško (kaip etniškumą nusakančių senie-nų) požiūrio į žvaigždines seges stereotipai: a) iš pradžių jos sietos su radimičiais, nes tyrėjų dėmesį atkreipė būtent tos segės, kurios buvo rastos jiems priskiriamuose pilkapiuose, b) vėliau, į mokslinę apyvartą įvedus žvaigždinį segių radinius iš Latvijos teritorijos, jų kilmė jau susieta su baltų gentimis. Tuo tarpu E. Mugurevičiaus požiūris į šių dirbinių kilmę iš rytų kraštų istoriografijoje nesulaukė dėmesio.

2. Pagal krikščioniškąją simboliką visų tipų žvaigždines seges, t. y. šešiakampes, aštuonkampes (taip pat su aštuoniais spinduliais) ir su įvairiu spindulių skaičiumi, galima susieti ir vadinti Betliejaus žvaigždės segėmis. Tačiau šiame straipsnyje Betliejaus žvaigždės pavadinimas taikomas tik toms segėms, kurios yra labiausiai panašios į sidabrinę žvaigždę ant marmurinių grindų Kristaus Gimimo altoriuje Betliejaus Gimimo bazilikoje arba pagamintos sekant jomis. Pirmąsias priskyrimo I tipui, o jį pagal spindulių skaičių segėse suskirstėme į keturis variantus. Seges, kurios buvo pagamintos sekant I tipo segėmis, priskyrimo II profaniškųjų segių tipui. Pagal dekoru detales plokštumoje šio tipo seges išskyrėme į 2 variantus. Pirmajam variantui priklauso tos segės, kurios turi dekoru detalių, antrajam – be dekoru.

3. Betliejaus žvaigždės segių kapų kompleksuose rasta tik trečdalis. Dauguma jų rasta atsitiktinai, o tokie radiniai netinka chronologinei analizei. Istoriografijoje buvo įsitvirtinęs jų chronologinis diapazonas: Latvijoje – X–XIII a., vėlyviausią datą priskiriant „visiškai degeneruotos formos žvaigždinėms segėms“, o rusų literatūroje – XI–XII a. Tai galbūt susiję ir su politinėmis nuostatomis, nes rusų tyrėjams buvo svarbu išaukštinti slavų kultūros pranašumus iki LDK susiformavimo, o latviams – parodyti aukštą baltų kultūrą iki Livonijos ordino įsikūrimo.

Pagal atliktą analizę Betliejaus žvaigždės segių chronologinis diapazonas yra gana siauras. Absoliuti jų dauguma buvo vartota XIV a., tik nedidelė dalis – XV a. pirmojoje pusėje. Tik pagal koreliaciją su ankstyvųjų viduramžių Šventosios Romos

imperijos denaru šių segių chronologiją galima nukelti iki XIII a. antrosios pusės. Mūsų atlikta chronologinė analizė leidžia visiškai pagrįstai atmesti jų ligšiolinį datavimą, kuris neparemtas jokia analize.

4. Remiantis dviejų kapų iš dabartinės Lietuvos osteologinės diagnostikos rezultatais, galime daryti tik prielaidą, kad Betliejaus žvaigždės seges nešiojo senyvo amžiaus abiejų lyčių žmonės. Mirusiųjų lyties nustatymas pagal vadinamąsias „moteriškas“ ir „vyriškas“ įkapes yra visiškai nepatikimas.

5. Žvaigždinių segių istoriografijoje, kurioje dėmesys buvo sutelktas į šių dirbinių vadinamąją etninę kilmę, liko nepastebėtos A. Arcichovskio pastabos, jog vaizduojamos žvaigždinės segės XII–XIII a. rusų kunigaikščių atvaizduose ir kad jos taip pat minimos senovės rusų rašytiniuose šaltiniuose. Iš to buvo galima suprasti, kad šios segės galėjo būti rusų kunigaikščių insignijos. Tačiau nei bažnytinuose šaltiniuose, nei bizantiškojoje ikonografijoje neradome jokių duomenų, pagal kuriuos būtų galima Betliejaus žvaigždės seges laikyti insignijomis.

6. Betliejaus žvaigždės segių paskirtis sietina su piligrimų devocionalijomis. LDK ir Livonijos gyventojai Betliejaus žvaigždės seges galėjo įsigyti piligriminės kelionės į Šventąją žemę metu. Rašytinių šaltinių, kurie patvirtintų tokią prielaidą, neturime, tačiau bendras vėlyvųjų viduramžių mentalitetas rodo, jog toks Betliejaus žvaigždės segių paskirties aiškinimas labiausiai tikėtinas. Žinoma, ne visos Betliejaus žvaigždės segės buvo įsigytos piligriminėse kelionėse į Šventąją žemę. Dalis jų buvo pagaminta LDK ir Livonijoje sekant Betliejaus žvaigždės segių pavyzdžiais.

Padėka. Už suteiktą pagalbą nuoširdžiausiai dėkoju Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologei Kristinai Rickevičiūtei ir bizantiškosios kultūros gerbėjoms – vertėjai Dianai Bučiūtei bei Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros dėstytojai Kristinai Svarevičiūtei.

STAR OF BETHLEHEM PINS IN THE GDL AND LIVONIA: INSIGNIA OR SIGN OF DEVOTION

Summary

EUGENIJUS S V E T I K A S

In this article, we will attempt to establish the connection between the star pins from the present territory of Lithuania and the similar silver star on the marble floor at the Altar of the Nativity in the Church of the Nativity in Bethlehem (fig. 1). The following stereotypes of an unambiguous (as antiquity defining ethnicity) view of the star pin have been formed in historiography: a) in the beginning they were connected with the *radimichi* since the attention of the researchers was focussed on precisely these pins, which were found in barrows attributed to the *radimichi*, and b) later, after star pin finds were introduced into scientific circulation from the territory of Latvia, their origin was connected with the Baltic tribes. Meanwhile the view of E. Mugurevičs that these articles originated from eastern regions received no attention in historiography.

According to Christian symbolism, it is possible to interconnect all the types of star pins, i. e. six-pointed, eight-pointed (as well as with eight rays), and with various numbers of rays, and to call them Star of Bethlehem pins. Nevertheless, the name, 'star of Bethlehem', is used in this article for only those pins, which are the most similar to the silver star on the marble floor at the Altar of the Nativity in the Church of the Nativity in Bethlehem or manufactured after the fashion of these stars. We ascribed the first pins to type I and divided these pins into four variants (figs. 2–5) according to the number of rays. We ascribed the pins, which were manufactured on the pattern of the type I pins, to type II or amateurish pins (figs. 6–7). We divided this type of pins into 2 variants according to the decorative details on the flat part. The first variant consisted of those pins, which have decorative details (fig. 6) and the second those without any (fig. 7). In all, data was collected for about 50 star pins from 39 locations in the GDL and Livonia (fig. 8).

Only a third of the star of Bethlehem pins are found in grave complexes. The majority of these pins are found accidentally and such finds are unsuitable for a chronological analysis. Their chronological range has been established in historiography: in Latvia during the tenth to thirteenth centuries and in Russian literature during the eleventh to twelfth centuries. This is perhaps also connected with political attitudes since for Russian investigators it was important to aggrandise the superiority of Slavic culture prior to the formation of the GDL and for Latvians to show the existence of a high Baltic culture prior to the founding of the Livonian Order.

According to the analysis performed, the chronological range of the star of Bethlehem pins is fairly narrow. The absolute majority of them were used in the fourteenth century and only a small percentage in the first half of the fifteenth century. It is possible to take the chronology of these pins to the second half of the thirteenth century only by a correlation with the denarus of the Holy Roman Empire of the early Middle Ages. The chronological analysis performed by us allows the dating used up until now, which is not based on any analysis, to be rejected with complete justification.

On the basis of the results of an osteological diagnosis of two graves from modern Lithuania, we can only make the presumption that Star of Bethlehem pins were used in ancient times by both sexes of people. The establishment of the sex of the dead persons according to so-called 'female' and 'male' shrouds is completely unreliable. In the historiography of star pins, in which attention was focused on the so-called ethnic origin of these articles, the comments of A. Arcichovskij, that star pins are portrayed in portraits of Russian dukes of the twelfth to thirteenth centuries and that they are also mentioned in old Russian written sources, have remained unnoticed. From this it was possible to understand that these pins could be insignias of Russian dukes. However, we found no information in either ecclesiastical sources or Byzantine iconography (fig. 9), according to which it would be possible to consider the star of Bethlehem pins insignia.

The purpose of star of Bethlehem pins is connected with the signs of devotion of pilgrims. The inhabitants of the GDL and Livonia could obtain star of Bethlehem pins during a pilgrimage to the Holy Land. We have no written sources, which confirm this premise but the general context of the mentality of the Late Middle Ages shows that this explanation of the purpose of star of Bethlehem pins is the most credible. Of course, not all star of Bethlehem pins were acquired on pilgrimages to the Holy Land. Some of them were manufactured in the GDL and Livonia according to the examples of the star of Bethlehem pins.

Gauta 2003 m. vasario mėn.

Eugenijus S v e t i k a s (g. 1957). Humanitarinių mokslų daktaras. Nuo 1995 m. – Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus mokslo darbuotojas. Tyrinėja LDK christianizaciją XIV a. pabaigoje – XVII a. Monografijos „Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai“ ir keliolikos straipsnių autorius.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius.